

ЕККУ

Демократиялык институттар жана адам укуктары боюнча бюросу

КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫ

**2007-жылы 16 -декабрда
МӨӨНӨТҮНӨН МУРДА ӨТКӨРҮЛГӨН ПАРЛАМЕНТТИК
ШАЙЛОЛОР**

ЕККУ ДИАУБдун шайлоого байкоо жүргүзүү миссиясынын жыйынтык отчету

Варшава
24-апрель, 2008-ж.

МАЗМУНУ

I.	
РЕЗЮМЕ	1
II. КИРИШҮҮ ЖАНА ЫРААЗЫЛЫК	
СӨЗҮ	3
III. САЯСИЙ	
КЫРДААЛ	4
IV. УКУКТУК БАЗА ЖАНА ШАЙЛОО	
СИСТЕМАСЫ	5
V. ШАЙЛОО	
КОМИССИЯЛАРЫ	9
VI. ШАЙЛООЧУЛАРДЫ	
КАТТОО	11
VII. ТАЛАПКЕРЛЕРДИ	
КАТТОО	12
VIII. ШАЙЛОО АЛДЫНДАГЫ	
ҮГҮТ	14
A. Шайлоо процессине мамлекеттик органдардын катышуусу.....	16
B. Шайлоо алдындагы өнөктүктү каржылоо.....	17
IX.	
ЖМК	17
A. ЖМК чөйрөсүндөгү жагдай.....	17
B. ЖМКнын катышуусунун укуктук негиздери.....	17
C. ЕККУ ДИАУБдун шайлоого байкоо миссиясынын (ШБМ) ЖМКларга жүргүзгөн мониторинги.....	19
X. АЯЛДАРДЫН	
КАТЫШУУСУ	21
XI. УЛУТТУК АЗЧЫЛЫКТАРДЫН	
КАТЫШУУСУ	21
XII. ЖЕРГИЛИКТҮҮ ЖАНА ЭЛАРАЛЫК	
БАЙКООЧУЛАР	22
XIII. АРЫЗДАРДЫ ЖАНА ДАТТАНУУЛАРДЫ	
КАРОО	22
XIV. ДОБУШ БЕРҮҮ ЖАНА ДОБУШТАРДЫ	
ЭСЕПТӨӨ	23
A. Добуш берүү жол-жоболору.....	23
B. Добуштарды эсептөө жол-жоболору.....	24
C. Шайлоо боюнча материалдарды берүү жана жыйынтыктарды суммалоо жол-жоболору.....	25
XV. ШАЙЛООНУН ЖЫЙЫНТЫКТАРЫН ЖАРЫЯЛОО ЖАНА	
ШАЙЛООДОН КИЙИНКИ ОКУЯЛАРДЫН	
ӨНҮГҮШҮ	26
XVI.	
РЕКОМЕНДАЦИЯЛАР	27
A. Укуктук база.....	27
B. Шайлоо комиссияларынын иши.....	29
C. Шайлоочуларды каттоо.....	29

D. Шайлоо алдындагы үгүт.....	30
E. ЖМК.....	31
F. Арыздарды жана даттанууларды кароо.....	31
G. Жергиликтүү жана эларалык байкоочулар.....	31
H. Аялдардын катышуусу.....	32
I. Улуттук азчылыктардын катышуусу.....	32
J. Добуш берүү жол-жоболору.....	32

ТИРКЕМЕЛЕР: ШАЙЛООЛОРДУН РАСМИЙ ЖЫЙЫНТЫКТАРЫ.....	33
ЕККУ ДИАУБ ЖӨНҮНДӨ МААЛЫМАТ.....	36

**КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫ
2007-жылы 16 -декабрда
МӨӨНӨТҮНӨН МУРДА ӨТКӨРҮЛГӨН ПАРЛАМЕНТТИК ШАЙЛООЛОР**

ЕККУ ДИАУБдун шайлоого байкоо жүргүзүү Миссиясынын жыйынтык отчету

I. РЕЗЮМЕ

2007-жылы 16 -декабрда белгиленген мөөнөтүнөн мурда өтүүчү парламенттик шайлоолорго байкоо жүргүзүү жөнүндөгү Кыргыз Республикасынын тышкы иштер министрлигинин чакыруусун кабыл алып, ЕККУнун Демократиялык институттар жана адам укуктары боюнча бюросу (ЕККУ/ДИАУБ) 2007-жылы 21-ноябрда Шайлоого байкоо жүргүзүү миссиясын (ШБМ) баштады. ЕККУ/ДИАУБ шайлоо процессин ЕККУнун алкагында кабыл алынган милдеттенмелерге жана улуттук мыйзамдарга шайкештигин баалады. Шайлоо күнү байкоо үчүн ЕККУ/ДИАУБ өз күч аракетин ЕККУнун Парламенттик Ассамблеясынын (ПА) байкоочуларынын делегациясы менен бириктирди.

ЕККУ/ДИАУБ жа ЕККУ/ПА өзүнүн «Алдын ала тыянактар жана корутундулар жөнүндө билдирүүсүндө», 16-декабрдагы мөөнөтүнөн мурда өткөрүлгөн парламенттик шайлоолор ЕККУнун алкагында кабыл алынган милдеттенмелердин плорализмдин бардыгын күбөлөндүрүүчү айрымдары сакталганына карабастан, бир катар милдеттенмелерге ылайык эмес деген тыянакка келишкен. Шайлоолор коомчулуктун Кыргызстандагы демократиялык шайлоо процессин андан ары консолидациялоо менен байланышкан күтүүлөрүн актабастан, колдон чыгарылган мүмкүнчүлүк болуп калды. 2005-жылы президенттик шайлоолордо даана көрүнгөн прогрессти чыңдоо үчүн жана саясий эркти көрсөтүү үчүн кошумча күч-аракетти жумшоо зарыл.

Жогорку Кеңешке (Парламентке) шайлоолор жаңы шайлоо системасынын алкагында өткөрүлдү, мында 90 депутат беш жылдык мөөнөткө шайланат. Мандаттар бирдиктүү

жалпы улуттук шайлоо округу боюнча жабык партиялык тизменин негизинде пропорционалдык системага ылайык бөлүштүрүлдү. Жаңы система добуштардын санын парламенттик орундардын санына которууда адаттан тышкаркы эрежелерди караган; партиялар бардык катталган шайлоочулардын пайыздык үлүшүнө эсептелген эки башка тоскоолдуктардан өтүүсү керек эле. Бийлик бул жаңы система өлкөдөгү абалды турукташтырууга багытталган деп көшөрдү.

Партиялар үчүн биринчи тоскоолдук жалпы улуттук деңгээлде катталган бардык шайлоочулардын беш пайыздан кем эмес добушун алуусунун зарылдыгы болду. Экинчи тоскоолдукту жеңүү үчүн партиялар жети облустун ар биринде жана Бишкек жана Ош шаарларында катталган шайлоочулардын добуштарынын 0,5 пайыздан көбүрөөгүн алуусу керек эле. Борбордук шайлоо комиссиясы (БШК) баштапкы учурда экинчи тоскоолдук өлкө боюнча катталган жалпы шайлоочулардын санына жараша болот деп токтом чыгарган. Сотко даттануулардын узак процесси башталып, соңку чечим Жогорку сот тарабынан шайлоодон кийин 18-декабрда чыгарылган. Бул чечимге ылайык БШКнын жарымпайыздык тоскоолдуктан өтүүнү эсептөө ыкмасы тууралуу чечими жараксыз деп табылган. Мындай тымызын түзөтүүдөн кийин жарымпайыздык чек БШК тарабынан облустук маанидеги ар бир административдик-аймактык бирдикте катталган шайлоочулардын санына ылайык эсептелген. Бул бүдөмүктүктү жараткан, ал эми парламентке орундарды бөлүштүрүү эрежеси карым-катыштык өкүлчүлүктүн маңызын түшүрөт.

Бүтүндөй алганда, шайлоо алдындагы өнөктүк тынч жагдайда өттү. Шайлоочуларга 12 саясий партиянын ичинен шайлап алуу сунушталды, бирок талапкерлердин тизмелерин каттоо процедуралары ар кандайча ишке ашты. Шайлоо өнөктүгүнүн кыскалыгынан улам саясий партиялар уюштуруучулук иштеринде кыйынчылыктарга туш болушту. «Ак Жол» партиясынын пайдасына административдик ресурстардан кыянаттык менен пайдалануу жана шайлоочуларды коркутуу тууралуу көбүнчө түшкөн маалыматтар шайлоо алдындагы үгүттөрдү жүргүзүүдө шарттардын бирдейлигин жарата алышпады.

Жыйналуу эркиндиги бүтүндөй алганда сакталды, бирок Бишкек шаардык кеңешинин чечими менен борбордо чектөөлөр белгиленди. Мындан сырткары айрым партияларга карата демилгеленген соттук териштирүүлөр шайлоолор үчүн плюралисттик чөйрөнү толук өлчөмдө камсыздоонун мүмкүн эместигине алып келди.

Укуктук абалдарды жана соттук чечимдерди аткаруу (анын ичинде талапкерлерди каттоо боюнча да) укуктук мамлекетте мыйзамдын үстөмдүгүнүн принциптерине карама каршы келген маанайда болду. ЕККУнун 1990-ж. Копенгагенде бекитилген документинин 2-параграфында: «укуктук мамлекет деген формалдуу мыйзамдуулукту гана түшүндүрбөйт», ал «мекемелер тарабынан кепилденген, түзүмдөрдү уюштуруучу, аны толугураак билдирүүнү камсыздоочу» адилеттик да болуп саналат.

ММКлар шайлоочуларды аң сезимдүү тандоо жасай ала турган жетишээрлик көлөмдөгү маалыматтарды бере алышпады. Мамлекеттик телерадиокомпаниясы (КТР) шайлоодо атаандашкан тараптар жөнүндө коомчулукту маалымдар кылуу боюнча милдеттенмесин аткарган жок. Акысыз эфирдик убакытты бирдей шартта берүү жөнүндө укуктук жоболор ал тараптан сакталганы менен, чагылдыруу убактысы узакка созулган жок, ал ар бир партияга 25 минута убакыт берүү менен чектелди. Шайлоо алдындагы үгүт үчүн каралган 19 күндүн ичинен 7 гана күн мындай көрсөтүү саат 23-00дөн кийин болду. Партиялар акы төлөө тартибинде эфирдик убакытты алууда

кыйынчылыкка туш болушту; буга байланыштуу сотко даттануулар кечиктирилип жана укуктарын чектеп калыбына келтирүү менен гана аяктады.

Парламенттик шайлоолорду жөнгө салуучу негизги укуктук документтер, КР Конституциясы жана Шайлоо кодекси (ШК) эле. Алардын экөөсү тең 2007-жылы 21-октябрда өткөрүлгөн референдумда кабыл алынган. Шайлоо кодексинде айрым ылайык келбестиктер жана так эмес жоболор бар, аларда ЕККУ/ДИАУБдун мурдагы бир катар рекомендациялары эске алынган эмес. Мурда белгиленген айрым кемчиликтер шайлоо системасы туш болгон өзгөртүүлөргө байланыштуу өзүнүн заманбаптыгын жоготсо, башка бирлери жаңы жоболордун пайда болушу менен тереңдеп кеткен.

Жалпысынан алганда БШК өзүнүн ишмердүүлүгүн ачык жүргүзгөнү менен ачыктык бүдөмүк калып жатты, шайлоо жакындаган сайын, о.э. шайлоо күнүнүн өзүндө жана андан кийин да жабык эшик артындагы жыйындар көбүрөөк болуп жатты. Ачык жыйындарда ММКлардын, жана саясий партиялардын өкүлдөрү, о.э. жергиликтүү жана эларалык байкоочулар катышып жатышты. Бир нече партиялар БШКнын ишине ишенимдери бийик эместиктерин билдиришти. Мыйзам тарабынан белгиленген мөөнөттөр эреже катары БШК тарабынан сакталды. Ошону менен бирге шайлоочулардын тизмелерин түзүүдө бирдейлик жана тактык маселелери боюнча тынчсыздануулар болуп жатты.

Соттор негизинен арыз жана даттанууларды мыйзамда белгиленген мөөнөттөрдө карашканына карабастан, алардын чечимдеринин көпчүлүгү саясий жүйөлөштүрүлгөн деген таасир калтырып жатты. Белгиленип өткөндөй арыз жана даттануулар каралып жатканда бирдейлик жана ырааттуулук жок болуп жатты. Борбордук шайлоо комиссиясына бир катар даттануулар таламдаш жактардан түшкөнүнө карабастан ЕККУ/ДИАУБ ШБМдин иштеп жаткан бардык учурунда комиссия алардын бирин да ачык жыйында караган жок.

Шайлоо күнү жалпы абал тынч бойдон калды, добуш берүү бүтүндөй алганда өлкөнүн бардык аймагында уюшкандыкта өттү. ЕККУ/ДИАУБга БШК араң 18-декабрда берген расмий маалыматтар боюнча шайлоочулардын келүүсү 73,86 пайызды түздү. Добуш берүүчү участкаларга барган жерлердин болжол менен 91 пайызы аймактарга бөлүштүрө келгенде жакшы, өтө эле жакшы мүнөздөмөгө татыйт; Ош шаарында добуш берүү процесси байкоочулардын 32 пайызынын начар же өтө начар деген баасын алган. Байкалган көйгөйлөрдүн ичинде эң эле негизгилеринен болуп, бюллетендерди ыргытуу, добуштарды эсептөөдө жана жыйынтыктарды суммалоодо ыйгарым укуктуу эмес адамдардын санынын көптүгү, ошондой эле көп сыйра добуш берилбеши үчүн атайын боектун сүйкөлүшүнүн ыраатсыздыгы болду.

Шайлоо процессинин сапаты добуштарды эсептөөдө начарлады, ал байкоолордун 34 пайызынын тескери баасына ээ болду. Кыйла көйгөйлөр ошондой эле шайлоо участкалары боюнча жыйынтыктарды суммалоодо жогору турган шайлоо комиссиялары тарабынан келип чыкты. Алар Боршайком тарабынан бүтүндөй өлкө боюнча шайлоочулардын келүүсүн кечиктирип жана ачык эмес формада жарыялоосу жана ар бир партия тарабынан жыйналган добуштарды алдын ала эсептөөлөр жана акыркы жыйынтык сумманын ортосунда шайкеш келбестиги болду. ЕККУ/ДИАУБ ШБМ болгон бардык мезгилде БШК Интернеттеги өз сайтында шайлоо участкалары боюнча маалыматтарды жайгаштырган жок.

Шайлоонун жыйынтыктары «Ата-Мекен» партиясы тарабынан Биринчи май райондук сотунда 22-декабрда талашылды. Сот БШКнын тийиштүү чечимин күчүндө калтырды. Андан соң «Ата-Мекен» бул чечимди Жогорку сотко даттанды, соңкусу 22-декабрда баштапкы токтомду өзгөрүүсүз кабыл алды. ӨЗУлардын бири «Демократия жана жарандык коом үчүн» коалициясы айрым шайлоо участокторундагы жыйынтыктарды Биринчи май райондук сотунда талашмак болду эле, бирок БШК даттануу берүү мөөнөтү өтүп кетти деп билдиришти.

II. КИРИШҮҮ ЖАНА ЫРААЗЫЧЫЛЫК СӨЗҮ.

2007-жылдын 16-декабрына белгиленген мөөнөтүнөн мурда өткөрүлүүчү шайлоолорго байкоо жүргүзүүгө Кыргыз Республикасынын Тышкы иштер министрлигинин чакыруусунан кийин жана алдын ала жөнөтүлгөн Баалоочу миссиянын¹ 2007-жылдын 21-ноябрында ЕККУнун Демократиялык институттар жана адам укуктары боюнча бюросу (ЕККУ/ДИАУБ) Кыргыз Республикасында шайлоого байкоочулук миссиясын (ШБМ) баштады. Жетекчилигинде Николай Вулчанов турган Миссиянын курамына 14 эксперт жана узак мөөнөттүү байкоочулар (УМБ) 20 ЕККУнун катышуучу-мамлекетинен Бишкекке жана 7 облустка иш сапарларына жөнөтүлдү.

Шайлоо күнү шайлоого байкоо жүргүзүү үчүн ЕККУ/ДИАУБ өз күч аракетин ЕККУнун Парламенттик Ассамблеясынын (ЕККУ ПА) байкоочуларынын делегациясы менен бириктирди. ЕККУнун аракеттеги төрагасы Финляндиянын Парламентинин мүчөсү Киммо Кильюенди ЕККУ ПАнын делегациясынын башчылыгына, ЕККУнун кыска мөөнөттүү байкоочуларынын Атайын координаторлугна дайындады. Шайлоо күнү ЕККУ/ДИАУБ тарабынан ЕККУнун 38 катышуучу – мамлекеттеринен 270 байкоочу коюлду, анын ичинде ЕККУ ПАнын 26 мүчөсүнөн турган делегация жана ЕККУнун катышуучу – мамлекеттеринен ЕККУ/ДИАУБга иш сапарына жөнөтүлгөн 180 кыска мөөнөттү байкоочу коюлду. ШБМ байкоочулары 2236 шайлоо участокторунун ичинен 836сына барышты жана 56 райондук шайлоо комиссияларынан (РШК) 23үнүн ишине байкоо жүргүзүштү.

Шайлоо процесси ЕККУнун алкагында кабыл алынган милдеттенмелерге жана улуттук мыйзамдарга шайкештиги маселеси боюнча бааланды. Бул жыйынтык отчет 2007-жылы 17-декабрда басма сөз жыйынында «Алдынала тыянактар жана корутундулар жөнүндө билдирүүлөр»² жарыялангандан кийин даярдалган.

ЕККУ/ДИАУБ Тышкы иштер министрлигине, Борбордук шайлоо комиссиясына, ошондой эле саясий партияларга жана Кыргызстандын жарандык коомуна кызматташкандыгы үчүн ыраазылык билдирет. ЕККУ/ДИАУБ өзүнүн ыраазычылыгын ошондой эле ЕККУнун Бишкектеги борборуна, ЕККУнун катышуучу-мамлекеттеринин дипломатиялык өкүлчүлүктөрүнө жана Кыргызстанда ишмердүүлүктөрүн жүргүзүп жатышкан эларалык уюмдарга миссиянын ишинин башынан аягына чейин кызматташкандыгы үчүн ыраазычылык билдирет.

III. Саясий кырдаал.

¹ ЕККУ/ДИАУБдун Баалоочу миссиясынын отчетун караңыз:
www.osce.org/documents/odihr/2007/11/27920_en.pdf

² «Алдынала тыянактар жана корутундулар жөнүндө билдирүүлөр» менен төмөнкү шилтемеден таанышууга болот:
www.osce.org/documents/odihr/2007/12/28916_en.pdf

2007-жылы 16-декабрдагы мөөнөтүнөн мурда өткөн парламенттик шайлоолор өлкө тарабынан 1991-жылы эгемендүүлүк жарыялангандан кийин ЕККУ/ДИАУБ байкоо жүргүзгөн бешинчи шайлоо болуп саналат. Мындан мурдагы 2005-жылдын февраль-мартында өткөн парламенттик шайлоолор ага чейинки шайлоолорго караганда көбүрөөк атаандаштыкта өткөн, бирок ЕККУнун алкагында кабыл алынган милдеттенмелерге жана бир катар маанилүү маселелер боюнча демократиялык шайлоолордун башка эл аралык стандарттарына толук эмес өлчөмдө жооп берген деп бааланган болчу³.

2005-жылдагы шайлоолордун жүрүшүндө массалык демонстрациялар болуп, ал коомдук толкундоолорго алып келип, акыр аягында Президент Акаевди кулатууга алып келген. Курманбек Бакиев оппозициянын лидерлеринин бири, 2005-жылы июлда мөөнөтүнөн мурда президенттик шайлоолор болгонго чейин Премьер-министрдин жана Президенттин милдетин аткарып турган, ал шайлоонун жыйынтыгы боюнча Президенттик кызматка бекиген.

Эки жылдык саясий туруксуздуктан улам, анын ичинде 2006-жылы күздөгү жана 2007-жылдагы жаздагы демонстрациялар жана 2003-жылдагы Конституцияга жана шайлоо жөнүндөгү кодекске өзгөртүүлөрдү киргизүү жөнүндө курч полемикалардан улам, Президент К.Бакиев 2007-жылы 21-октябрда Конституциянын жаңы редакциясы боюнча жана шайлоо жөнүндөгү кодекс боюнча референдум өткөрүүнү жарыялады. Бийлик референдумду ийгиликтүү деп аташканы менен, эларалык коомчулуктун өкүлдөрү референдумдун өтүшүнө байланыштуу тынчсызданууларын билдирип жатышты. Бул референдумдан кийин Президент Бакиев 22-октябрда парламентти тез арада таркатты, ал эми 23-октябрда 16-декабрга мөөнөтүнөн мурда өткөрүлө турган парламенттик шайлоону дайындады.

IV. УКУКТУК БАЗА ЖАНА ШАЙЛОО СИСТЕМАСЫ

Кыргыз Республикасында парламенттик шайлоолорду өткөрүүнү жөнгө салуучу негизги укуктук документтер болуп Конституция жана шайлоо кодекси эсептелет. Бул эки документтин тең жаңы тексттери шайлоого аз убакыт калганда 2007-жылы 21-октябрдагы референдумдун жыйынтыктары боюнча бекитилген. Шайлоо кодексинин жаңы редакциясында шайкеш келбестиктер жана так эмес жоболор бар, анда ЕККУ/ДИАУБдун буга чейинки рекомендацияларынын бир катары эске алынган эмес. Шайлоо системасы өзгөрүүлөргө учураганына байланыштуу мурда көрсөтүлгөн бир катар кемчиликтер өзүнүн заманбаптыгын жоготту, башкалары жаңы жоболордун пайда болушу менен тереңдеп кеткен. Шайлоо процессине аракеттери жайылтылуучу башка мыйзамдарда да көйгөйлөрдүн келип чыгышынын кесепеттери боюнча жоболор камтылган.

Кыргызстанда биринчи жолу бир палаталуу парламенттин (Жогорку Кеңештин) бардык 90 жалпы улуттук бирдиктүү шайлоо округу боюнча жабык партиялык тизмелердин негизинде өкүлчүлүктөрдүн пропорционалдык системасында шайланышты. Депутаттардын ыйгарымдарынын мөөнөтү 5 жылды түзөт. ЕККУнун аймагында пропорционалдык өкүлчүлүктүн принциби кеңири колдонулса да, орундарды

³ ЕККУ/ДИАУБ тарабынан жөнөтүлгөн шайлоолорго байкоо жүргүзүү боюнча миссиясынын буга чейинки отчеттору 2000-жылдан тартып ЕККУ/ДИАУБдун Интернеттеги сайтында (www.osce.org/odhr) жайгаштырылган.

бөлүштүрүүгө партиялардын катышуулары боюнча Кыргызстандын мыйзамдарында белгиленген шарттар өзгөчө болуп саналат.

Орундарды бөлүштүрүүгө катышууга укук алуу үчүн партия добуштардын жетишээрлик добушун алышы керек жана эки бөлөк тоскоолдуктардан өтүүсү керек. Анын биринчиси жалпы улуттук деңгээлде бүтүндөй республикада катталган шайлоочулардын жалпы санынын беш пайыздык чеги эсептелет. Экинчиси кошумча чек, аны партиялар жети облустун ар биринде жана облустук маанидеги шаарларда: Бишкек жана Ошто өтүүсү зарыл.

Кодексте ушул экинчи чекти кантип өтүү керектиги так аныкталбагандыктан, БШК 19-ноябрда ага ылайык жарым пайыздык барьер бүтүндөй өлкө боюнча катталган жалпы шайлоочулардын санынан эсептелет деген токтом чыгарган. Бирок ошого карбастан 18-декабрда шайлоодон 2 күн өткөндөн кийин, бирок шайлоонун жыйынтыктары Боршайком тарабынан жарыялана электе Жогорку сот БШКнын бул токтомун⁴ жокко чыгарды. Жогорку соттун бул чечими төмөнкү инстанциядагы соттор тарабынан «Ак Жол» саясий партиясы берген даттанууларга баш тартуусунан кийин болду, партиянын ишмердүүлүгүн Президент Бакиев менен байланыштырышат. Жаңы шайлоо системасынын негизги элементтеринин бирин шайлоо процессинин акыркы этаптарында мындай кечендетип түзөтүү таламдаш тараптар шайлоодо кандай принцип боюнча атаандашкандыгын шайлоо күнү өткөнгө чейин толук өлчөмдө андап билишпегенин түшүндүрөт.

Ошентип, жаңы системага ылайык орундарды бөлүштүрүү мүмкүнчүлүгү партия бүтүндөй өлкө боюнча беш пайызды⁵ алгандан кийин гана мүмкүн болду, бирок облустук маанидеги тигил же бул административдик-аймактык бирдиктин бирөөсүндө эле жарым пайыздык чектен өтпөй калса, парламентке өкүл болуу укугуна жетишпейт, бул пропорционалдык өкүлчүлүктүн маңызын бузат⁶. Эгерде эки чекти бир да партия өтпөй калса, шайлоо кайрадан өткөрүлөт. Ошентип бул система болбогон шайлоолордун чубалжыган циклына алып келүүсү мүмкүн.

Толугу менен пропорционалдык системаны киргизүү жалпы колдоого ээ болгону менен партиялар жаңы шайлоолордун өтө шашылыш белгиленгендигине тынчсызданууларын билдиришти. Алар жаңы системанын шарттарында шайлоого даярданууга убакыттын жетишпестигин айтышты. Мыйзам актыларынын долбоорлорунун жалпы элдик көп тараптуу талкуулоолордун жоктугу ЕККУнун 1990-ж. Копенгаген документинин 5.8 параграфына толук эмес жооп берет, ага ылайык жаңы мыйзамдар кабыл алынганга чейин маалымдуулук процедурасы кабыл алынат. Сунушталган ченемде шайлоо мыйзамдарына кыйла түзөтүүлөр киргенден кийин акылга сыярлык убакыт өткөндөн

⁴ Жогорку сот бул токтомду чыгаргандан кийин жаңы чакырылыштагы парламенттин мандаттарын облустук маанидеги ар бир административдик-аймактык бирдикте катталган шайлоочулардын санынын эсебинен жарым пайыздык чекти өткөнүн эсепке алуу менен бөлүштүрдү.

⁵ Эске сала кетчү нерсе, беш пайыздык чек бүтүндөй өлкө боюнча катталган шайлоочулардын санына жараша эсептелет. Ошентип, катталган шайлоочулардын 50 пайызы келсе, мисалы партия эгер жарактуу бюллетендерден 10 пайыз добуш алса, ал орундарды бөлүштүрүүгө катыша алат.

⁶ Партиялардын бирөө беш пайыздык барьерди бүтүндөй өлкө боюнча алганда өтө алган, бирок эч кандай орунга ээ болгон эмес, анткени Ош шаарында беш пайыздык чекти өткөн эмес, бул БШК жарыялаган расмий маалыматтардан белгилүү болгон. Тескерисинче, башка партия жогоруда аталган партия алган добуштардын жарымын алган, бирок жаңы чакырылыштагы парламенттен орун алган.

Бул отчеттун англис тилиндеги версиясы жалгыз расмий документ болуп саналат

кийин шайлоо өткөрүү каралат, таламдаш тараптарга жаңы шарттарга көнүгүүгө мүмкүнчүлүк берүү абзел⁷.

Шайлоо кодекси (40-бер.) шайлоочулар "Бардык талапкерлерге каршы" ("Талапкерлердин бардык тизмелерине каршы") деп добуш берүүсүнө мүмкүнчүлүк берет, мында шайлоочулардан алардын кимдир бирөөлөрүн колдоп добуш берүүсү талап кылынбайт. Кодексте эгер «баарысына каршы» добуштардын суммасы 2 барьерден тең ашып кетсе, кандай болоору чечмеленбесе да, «баарысына каршы» деген позиция басымдуу көп добушка ээ болсо, анда талапкерлердин жаңы тизмелери боюнча кайрадан шайлоо өткөрүлөөрү жазылган.

ЕККУ/ДИАУБдун буга чейинки рекомендацияларына карабастан шайлоо жөнүндөгү кодексте талапкер катары ат салышууга эбегейсиз чектөөлөрдү койгон ченем сакталып калган. Талапкерлерди көрсөтүүгө партиялар гана укуктуу. Шайлоо жөнүндөгү кодекс көз карандысыз талапкерлерге эч кандай мүмкүнчүлүк бербейт, ЕККУнун 1990-жылдагы документинде⁸ каралган жарандардын мамлекеттик постторго талапкер болуу укугу чектелген. Ошондой эле Кодексте депутаттар партиядан чыккандан кийин, андан чыгарылгандан кийин же ишмердүүлүгүн токтоткондон кийин өз мандатын жоготот деп жазылган. Бул партиянын жетекчилигине жалпы элдик шайлоодо шайланган депутаттарга ашкере таасир көрсөтүүсүнө мүмкүнчүлүк берет, милдеттенмелерин сактоо маселелерине коюлат жана мында мыйзам тарабынан аныкталган тийиштүү добуштарды алган талапкерлер, кызматында өз ыйгарымдарынын мөөнөттөрү бүткөнгө чейин кала алышат⁹.

Конституциянын жаңы редакциясынын 20-беренесине ылайык Кыргызстандын жарандарынын кош жарандуулугу таанылат. Ушул жобону жетекчиликке алсак, анда шайлоо жөнүндөгү кодексте (27-бер.) талапкерди башка мамлекеттин жарандуулугуна таандыктыгынан улам каттоодон баш тартылаары бүдөмүк бойдон калат¹⁰. Дисквалификацияга дагы негиз болуп жарандын башка өлкөгө туруктуу жашоого чыгып кетиши эсептелет.

Шайлоо кодекси мурда соттолгон, анысы жоюлбаган же алынып салынбагандыгы боюнча талапкердин ат салышуу укугунан ажыратат. *Ар кандай* кылмышы үчүн соттолгондугунан шайлоо укуктарынан мындай ажыратуу жазанын жасалган жосунга ылайыктуулугун эсепке албоо санкциясын билдирет. Шайлоо жөнүндөгү кодексте эркинен ажыратылган жайларда кармалгандар үчүн камалган мөөнөтүнө, укук бузуулардын оордук даражасына же жекече жагдайларга карабастан жарандардын шайлоого жана шайланууга укугуна тыюу салынган; бул жобо ЕККУнун алкагындагы милдеттенмелерге жооп бербейт¹¹.

⁷ караңыз: Укук аркылуу демократияга Европа комиссиясынын шайлоолорду өткөрүшүндө сунушталуучу ченемдердин жыйындысы (Венециандык комиссия), 52-сессияда кабыл алынган. 2002-ж.18-19-октябрда

⁸ 7.5.Параграф: «(Катышуучу-мамлекеттер) жарандардын саясий же мамлекеттик постторго жеке өзү, же саясий партиялардын же уюмдардын өкүлү катары ыдык көрсөтүүсүз жетишүүсү укуктарын урматташат».

⁹ ЕККУнун 1990-жылдагы Копенгаген документинин 7.9 параграфы

¹⁰ Белгилей кетүүчү нерсе, Конституциянын 57-ст.кыргыз жарандыгын жоготкондо, же башка жактын жарандыгын алганда депутаттын ыйгарым укуктары токтотулат.Ушул жобону эске алганда, кыргыз жарандыгы менен бир учурда башка мамлекеттин жарандыгы жарандардын мамлекеттик постко ат салышууларына тоскоолдук болобу же жокпу даана эмес.

¹¹ ЕККУнун 1990-жылдагы Копенгаген документинин 24-параграфы, о.э. «Херст кошмо королдукка каршы №2»(Доо номуру 74025/01) аны угуунун жыйынтыгы боюнча Европа сотунун чоң палатасы абактагылардын добушуна астейдил тыюу «алардын камалышынын узактыгына жана алар жасаган укук

Шайлоо жөнүндөгү кодекске гендердик теңчиликтин жана жаштардын жана ар кайсы улуттардын катышуусу үчүн квотанын бөлүнүшү оң баага татыйт. Туура колдонууда алар бул топтордун парламенттеги өкүлчүлүгүн кеңейтүүгө жөндөмдүү. Шайлоо жөнүндөгү кодексдин 72-беренесинин 3-п. ылайык бир жыныстагы адамдар жетимиш пайыздан, саясий партиялардан көрсөтүлгөн аял жана эркек талапкерлердин тизмесиндеги кезектешүүсүнүн айырмасы үч позициядан ашпашы керек. Мында ар бир тизмеде 35 жаштан ашпаган адамдар он беш пайыздан кем эмес; ал эми ар кандай улуттардан өкүлчүлүк кылган жарандар он беш пайыздан кем эмес болушу талап кылынат.

БШК талапкерлерди гендердик бөлүштүрүү жөнүндөгү талапты айрым партиялык тизмелерди каттоодон баш тартуу үчүн негиз кылып пайдаланды. Шайлоо кодексиндеги тыюу салууга жараша талапкерлердин тизмесин Борбордук шайлоо комиссиясына сунуш кылгандан кийин анын курамы жана аларда талапкерлерди жайгаштыруу тартиби талапкерлердин чыгып калышын пайда кылгандан тышкары учурларда өзгөртүлүшү мүмкүн эмес (72-бер.,5-п.). Бүдөмүк болуп калган нерсе, эмне үчүн партияларга талапкерлерди чыгарып салуу жолу менен тизмелерди мыйзамдын жоболоруна ылайык келтирүүгө болбосун. Партияны каттоо процесси аяктагандан кийин партиялык тизмелерден алмаштыруусуз эле талапкерлерди чыгарып салып жатышты, мындай көрүнүш белгиленген гендердик бөлүтүрүү тартибине ылайык келээрин белгилөө зарыл.

Тынчсызданууну жараткан нерсе талапкерди, талапкерлердин тизмесин каттоону алып салуу эле; алып салууга негиздер өтө эле көп, а айрым учурларда анык эмес да болуп жатканы эле. Шайлоо жөнүндөгү кодекске (56-бер.) талапкерди, талапкерлердин тизмесин каттоону алып салуу үчүн негиздер жетишээрлик саналып өткөн (56-бер.,5-п.). Ошону менен бирге каттоодон алып салуу шайлоо жөнүндөгү кодексдин башка бөлүктөрүндө да каралган. Эгер айрым жоболорго ылайык каттоодон алып салуу мүмкүнчүлүгү шайлоого чейин үч күн калганда токтотулса, башкаларында эч кандай убакыттык алкак каралган эмес, ошентип каттоону алып салууну шайлоодон кийин деле жүргүзүүгө жол ачылган.

ЕККУнун алкагында кабыл алынган милдеттенмелердеги негизги принциптердин бири, шайлоочулар нукура демократиялык шайлоолордо жарандардын ичинен башкаруучуларды өзүлөрү тандап алуусуна мүмкүнчүлүк берүү саналат. Талапкерлерди тандоо, ошентип шайлоочулардын өзүлөрүнүн ыктыярында калуусу керек, ал жасалма түрдө азайтылбашы керек. Шайлоо кодексиндеги каттоону алып салуу жөнүндөгү жобо, талапкерлердин гана эмес, шайлоочулардын да укуктарын кыйла деңгээлде бузат.

Шайлоого партиялык тизмелерди калыптандыруу процесси да тынчсызданууну жаратты. Шайлоо жөнүндөгү кодекске, партия талапкерлердин тизмесинин курамында пропорционалдуу система боюнча бөлүштүрүү үчүн белгиленген мандаттардын санынан кем болбогон сандагы талапкерлерди көрсөтүүгө укуктуу, талапкерлердин тизмесин көрсөтүү чечими съездде кабыл алынышы керек (72-бер.). Бул эки жобо тизмени түзүү процессин өзгөчө күчөтөт. Партия ошондой эле талапкерлерин каттоодон баш тартылганда же каттоого чейин дисквалификацияланганда

бузуулардын миңеэшиңе жана оордугуна карабастан жана алардын жекече кырдаалдарына карабастан» Адам укуктарын жана эркиндиктерин коргоо(эркин шайлоого укук) жөнүндө Европа Конвенциясынын №1 Протоколунун 3- статьясын бузууга жатат деп чечим чыгарган..

Бул отчеттун англис тилиндеги версиясы жалгыз расмий документ болуп саналат

дистанциядан чыгарылат. «Родина» партиясы ушундай абалга туш болду, себеби Боршайком эң башында эле тизмесин каттоодон баш тартты. Укукту соттук тартипте тикелөө болгон жок, себеби бул партиянын 12 талапкери каттоо алдында өзүлөрүнүн катышуусунан баш тартканын сот аныктаган. Бул принцип жарандын кызматка ат салышуусун башка талапкерлердин ат салышууну каалагандыгы жана мүмкүнчүлүгүнөн көзкаранды кылат.

Мындан сырткары, шайлоо жөнүндө кодексте шайлоо алдындагы үгүт жүргүзүүгө негизсиз чектөөлөр бар. Кодексте (30-бер. 9-п.) шайлоо алдындагы үгүт кеңири аныктамага ээ. Андан сырткары 10-бер. 13-пункту боюнча шайлоолорду өткөрүүдөгү үгүт иштерине кайрымдуулук уюмдарынын мүчөлөрү, диний уюмдардын мүчөлөрү жана өкүлдөрү катыша алышпайт, буга көрсөтүлгөн адамдар ушул Кодексте каралган учурларда талапкерлер катары, ошондой эле талапкерлердин өкүлдөрү катары катталган учурлар кирбейт. Ошондой эле, жарандар шайлоону өткөрүү учурунда үгүткө 18 жашка толо элек адамдардын, четөлкөлүк жарандардын катышуусуна тыюу салынат. Үгүттүн аныктамасынын өтө кеңирилигин эске алсак бул чектөөлөр өтө эле катаал болуп саналат жана сөз эркиндигин жана өз оюн билдирүү эркиндигин чектейт. Үгүт иштеринде диний жана кайрымдуулук мекемелеринин эмес, уюмдарынын «мүчөлөрүнүн» катышуусуна тыюу салуу эбегейсиз чектөөлөрдү билдирет, бул бүдөмүк бойдон калат да, эмне үчүн жарандардын негизги саясий укуктарынан ажыратууга негиз болоору белгисиз.

Шайлоо жөнүндөгү кодекс добуш берүү бүткөнгө чейин эларалык байкоочулардын өз пикирлерин ачык, эл алдында билдирүү укуктарын чектейт (18-бер.10-п.). Бул жолкусунда ЕККУ/ДИАУБ ШБМ үчүн эч кандай практикалык кесепеттерге алып келбесе деле, ал белгисиз мүнөзгө ээ жана теориялык жагынан жекече адамдардын сөз эркиндигине жана өз оюн эркин билдирүү укуктарына негизсиз чектөөлөрдү коюуга алып келет.

Үгүт жүргүзүүгө карата башка мыйзамдык актыларда да чектөөлөр коюлганы белгилүү болду. Мисалы, Бишкек шаардык кеңеши 7-декабрда жарыяланган токтом чыгарды, ага ылайык Бишкек шаарында элди чогулткан иш чаралар атайын бөлүнгөн жерде гана боло турган жыйындар жөнүндө 10 күн мурда маалымдар кылгандан кийин гана өткөрүүгө уруксат берилген, бул иш жүзүндө эл жыйналган үгүт иштерин үгүт мезгили бүткөнгө чейин өткөрө албоого алып келген. Шайлоо алдында мындай чечимдер Кыргызстандын башка аймактарында да кабыл алынган. Мындай чечимдер Конституциялык соттун 2004-жылдын 14-октябрындагы ушуга окшош чечимди алып салган токтомуна ылайык келбейт.

Борбордук шайлоо комиссиясына шайлоонун жыйынтыктарын участкаторго бөлүштүрүп жарыялоо тууралуу талаптар коюлбайт. ЕККУ/ДИАУБдун бир нече жолку сунуштарынан кийин 2005-жылдагы президенттик шайлоолордо жүзөгө ашырылган жана мындай чараларды колдонуу шайлоо процессинин жалпы ачыктыгына кыйла шарт түзмөк.

V. ШАЙЛОО КОМИССИЯЛАРЫ

Шайлоолор төрт деңгээлдеги шайлоо комиссиялары тарабынан жүргүзүлдү, алардын курамдарына Борбордук шайлоо комиссиясы (БШК), 7 облустук жана Бишкек жана Ош шаардык шайлоо комиссиялары (ОШК), 56 райондук жана шаардык шайлоо комиссиялары (РШК) жана 2274 участкалык шайлоо

Бул отчеттун англис тилиндеги версиясы жалгыз расмий документ болуп саналат

комиссиялары (УШК), анын ичинде 38и өлкөнүн сыртында уюштурулган. Саясий партиялардан РШК жана УШКнын бардык мүчөлөрүнүн үчтөн бирине чейин мүчөлөр көрсөтүлүшү мүмкүн, мында партиялар жигердүүлүк көрсөтүштү. Талапкерлеринин тизмелери катталган партиялар БШКнын курамына кеңеш берүү добушу менен бирден мүчөнү дайындоого жана ар бир УШК жана РШКга өзүлөрүнүн байкоочуларын жөнөтүүгө укуктуу. ЕККУ/ДИАУБдун ШБМдин байкоочулары шайлоо күнү барган бардык шайлоо участкаторунда ар кайсы саясий партиялардан байкоочулар бар экенин белгилешти.

БШК туруктуу аракеттенүүчү административдик орган, ал 13 мүчөдөн турат, алардын алтоосу өткөн чакырылыштагы парламент тарабынан шайланышкан, ал эми калган алтоосу жана төрагасы Президент тарабынан дайындалган. Боршайлоокомдун ыйгарымдарынын мөөнөтү 5 жылга созулат; анын түзүмү жана статусу «Борбордук шайлоо комиссиясы жөнүндөгү» Мыйзам менен жөнгө салынат.

Бул шайлоолорду өткөрүүдө БШК бүтүндөй алганда мыйзамда белгиленген мөөнөттөрдү сактады. Анын отурумдары эреже катары ачык жана ММК жана саясий партиялардын өкүлдөрүнүн катышуусунда, ошондой эле жергиликтүү жана эларалык байкоочулардын катышуусунда өтүп жатты. Муну менен бирге БШК отурумдарды жабык эшик артында да, анын ичинде 4-декабрда ушундай жыйын өткөрдү, ал тарабынан шайлоого байланышкан маанилүү маселелер талкууланды. Шайлоо күнү жакындаган сайын, шайлоо күнүнүн өзүндө жана андан соңку мезгилде жабык жыйындарды өткөрүү көбөйдү.

БШКнын милдетине Шайлоо жөнүндөгү кодексти бирдей колдонулушун камсыздоо кирет (10-берененин 1-пункту 1-пунктча). Калыптанган пикир боюнча БШК бул жободон пайдаланып, залакасы алыска кетүүчү токтомдорду кабыл алды, анын ичинде 0,5 пайыздык чекти бүтүндөй республика боюнча тизмеге кирген шайлоочулардын эсебинен деген токтомду да алган. Бул токтом саясий партиялардын кескин сынына дуушар болду, алардын ону Президент Бакиевдин наамына ачык кат жолдошту. «Ак Жол» партиясы бул токтомду Бишкек райондор аралык сотуна даттанды, соңкусу аны күчүндө калтырды. «Ак Жолдун» андан кийинки апелляциясы да ийгиликсиз аяктады. Буга карабастан шайлоо күнү өткөндөн кийин Жогорку сот ал токтомду алып салды. Байкалбаган түзөтүүнү киргизип, натыйжада БШК жарымпайыздык барьерди облустук деңгээлдеги ар бир административдик-аймактык бирдикте катталган шайлоочулардын санына жараша чыгарды.

БШК шайлоо күнү өткөндөн кийин шайлоого тиешеси бар болгон маалыматтардын баарысын, анын ичинде негизги жана кошумча тизмелерге кирген бардык шайлоочулардын санын ар бир шайлоо участка боюнча бөлүштүрүп берүү тууралуу ЕККУ/ДИАУБ ШБМдын кайрылуусун жоопсуз калтырды. БШК тарабынан маалымдалган кабарланган маалыматтын чектелгендиги, жалпысынан таламдаш тараптарга жыйынтыктарды суммалоо процессин так түшүнүүгө мүмкүндүк бербеди.

РШК жана УШКлар мыйзамда белгиленген мөөнөттөрдүн алкактарында түзүлдү. Баарын талдай келгенде жергиликтүү бийликтер жана жогору турган шайлоо комиссиялары мыйзамдын талаптарына ылайык зарыл уюштуруучулук-техникалык жардамды жетишээрлик деңгээлде көрсөтүшпөсө да УШКлар шайлоо күнүнө даяр

Бул отчеттун англис тилиндеги версиясы жалгыз расмий документ болуп саналат

эле, алардын айрымдары өзүлөрүнүн ишмердүүлүктөрүн татаал шарттарда жүзөгө ашырышып жатышты. РШК жана УШКлар мыйзамда каралган расмий отурумдарды сейрек өткөрүштү. Отурумдар ачык деп жарыяланса да, мындай жыйындар тууралуу таламдаш тараптарды кабарлап коюуга анча мынча гана күч жумшалды.

ЕККУ/ДИАУБдун ШБМге да РШК жана УШКлардын курамдарын дайындоого байланышкан көп сандаган даттануулар жөнүндө белгилүү болду, даттануулар БШКга, Башкы прокуратурага (БП) жолдонгон эле. БПга түшкөн даттануулар андан ары БШКга жолдонгон эле.¹² Ага карабастан шайлоо комиссияларынын курамы боюнча бир да даттануу БШКнын ачык жыйынында угулган жок эле.

Шайлоо күнү ШБМдин бир катар байкоочуларына жана жергиликтүү байкоочуларга маалымат берүүдөн баш тартылган эле, анын ичинде шайлоочулардын тизмелери менен таанышуу, мөөнөтүнөн мурда добуш берүүгө катышууга арыздар, мөөнөтүнөн мурда добуш беришкен шайлоочулардын тизмелери менен, добуш берүү имараттан башка жерде добуш катышуучулардын арыздары менен таанышуу. Добуштарды эсептөө процедурасын жүзөгө ашырууда ШБМдин көптөгөн байкоочулары жана жергиликтүү байкоочулар эсептөө жүргүзүлүп жаткан столдон оолак туруу жөнүндө көрсөтмөлөрдү алышты, натыйжада алардын көпчүлүгү бюллетендерди көрүүгө же, аларда жазылган белгилерди көрүү мүмкүнчүлүгүнө ээ болушпады, алардын тийиштүү деңгээлде байкоо жүргүзүүлөрүнө чектөө коюлду.

БШК чет өлкөлөрдө 38 шайлоо участокторун түзгөн, аларга 5-декабрга карата 29 614 шайлоочу жазылган. 17-ноябрда БШК добуш берүүнү «Кыргызстандык жарандар көбүрөөк чогулган жерлерде» добуш берүүгө уруксат берүүчү чечим кабыл алынды. БШКнын мүчөлөрүнүн бирөөсү ташып жүрмө урнаны колдонуу менен добуш берүүдө өлкөнүн сырт жагындагы УШК өз ыктыярына жараша жүргүзөрүн ачык билдирди.

ЕККУ/ДИАУБдун ШБМдин БШКга бир нече жолу кайрылып, ар бир конкреттүү участокко добуштарды эсепке алуу боюнча БШКнын чыгарган чечими менен тааныштыруу өтүнүчүн билдирген, бирок бул кайрылуулар жоопсуз калды. Өлкөнүн сыртындагы добуш берүүлөрдүн жыйынтыктары калкка ачык жарыяланбады, ошондой эле БШКнын добуш берүүлөрдүн акыркы жыйынтыктары боюнча БШКнын протоколуна киргизилген жок.

VI. ШАЙЛООЧУЛАРДЫ КАТТОО

Добуш укугу бар бардык жарандар жашаган жериндеги каттоолору боюнча шайлоочулардын тизмелерине (ШТ) киргизилиши керек. Алар ШТга бир гана участокко киргизилет. Бул шайлоодо шайлоочуларды каттоодо шайлоочулардын компьютерлештирилген маалымат базасы «Шайлоо» МАС колдонулду, ал Боршайлооком тарабынан жүргүзүлөт. Маалымат системдик администраторлор тарабынан такай жаңыланып турат, алар шайлоочулар жөнүндөгү такталган маалыматтарды жарандарды эсепке алуу жана каттоо органдарынан жана жергиликтүү бийликтерден алышат. Өткөн шайлоолордон айырмаланып шайлоо алдындагы мезгилде шайлоочулар өзүлөрү тууралуу маалыматтарды БШКнын Интернеттеги сайтындагы шайлоочулардын тизмесинен текшере алышты.

¹². http://www.prokuror.kg/index.php?option=com_content&task=view&id=52&Itemid=51

29-ноябрда БШК шайлоочулардын жалпы саны 2 689 341 адамды түзөт деп жарыялады. 28-ноябрга чейин ШТ өлкөнүн аймагында түзүлгөн жалпы шайлоо участокторунда жалпы элдик таанышуу үчүн коюлушу керек эле. ЕККУ/ДИАУБдун ШБМдин добуш берүүчү айрым участоктордо тандап текшерүүлөрүнөн көрүнгөндөй, бул датага карата УШКлардын көпчүлүк эмеси ушул датага карата шайлоочулардын тизмелерин алышкан, ал эми айрым участоктор жумуш убагында жабык болушкан. Ошону менен бирге бул тандалган текшерүүлөр бир эле участокто кайталанып жазылган тизмелерди байкоого мүмкүндүк берген.

Шайлоо кодексинде (22-бер.10-п.) шайлоочулардын негизги тизмеси кол коюлуп жана тийиштүү шайлоо комиссиясынын мөөрү менен күбөлөндүрүлүп УШКга өткөрүлгөнүчүрдан баштап өзгөрүүсүз калаары жазылган¹³. Ошону менен бирге ЕККУ/ДИАУБдун ШБМдин айрым барган УШКларда жашаган жеринде жарандарды кыдыруу менен, кээде ШТны тактоо үчүн жергиликтүү бийлик органдары менен да текшерүүлөрдү жүргүзүштү. Айрым барган УШКларда жана бийликтин жергиликтүү органдарында шайлоочулардын фамилиялары алардын расмий жашаган жеринде факт жүзүндө жашабаганына байланыштуу сызылып салынышы мүмкүн деп айтышкан. Шайлоого бир нече күн калганга чейин ЕККУ/ДИАУБдун байкоочулары шайлоочулардын тизмелеринин жаңыдан пайда болушканына көңүл бурушкан, тизмелерди алуу тууралуу протоколдор 28-ноябрь менен жазылганына карабастан, жаңыдан басылган тизмелер пайда болгон. Шайлоо күнү көптөгөн шайлоочулар алардын аты жөнүн ШТга киргизүү үчүн сотторго жөнөтүлгөн. Шайлоо күнү Бишкекте ЕККУ/ДИАУБдун байкоочулары шаардык сотко чубалжыган кезекти көрүшкөн. Бул байкоо ШТнын тактыгы күмөн жаратат деген ойго түртөт.

Айрым ШТларда негизги ШТ боюнча мөөнөтүнөн мурда добуш бергендердин тушуна милдеттүү түрдө коюлуучу белгилер жок эле. Бир катар учурларда УШКлар мөөнөтүнөн мурда добуш беришкен шайлоочулардын тизмелерин РШКдан алышкан эмес. ШБМдин байкоочуларынын маалыматына караганда мөөнөтүнөн мурда добуш бергендердин саны айрым райондордо башка райондордогуларга салыштырганда көп болуп жатканын байкашкан. Мисалы Аламүдүн районунда мөөнөтүнөн мурда добуш беришкендердин саны ушул райондо катталган жалпы шайлоочулардын 9.44 пайызын түзгөн. Көптөгөн учурларда ШБМдин байкоочуларына мөөнөтүнөн мурда добуш берүүлөр боюнча документтерди: а.а. мөөнөтүнөн мурда добуш беришкен шайлоочулардын тизмелери, добуш берүүнүн алдында алардын жазышкан жазуу жүзүндөгү арыздарын көрсөтүшкөн эмес.

Аламүдүн РШКнын бир шайлоо участогунда 15 пайызга жакын шайлоочулар мөөнөтүнөн мурда добуш беришкен, мөөнөтүнөн мурда добуш берүү боюнча укуктук процедураларда шайлоочулардын айрым категорияларына гана уруксат берилээри жазылса да жогорудагы көрүнүшкө жол берилген.

VII. ТАЛАПКЕРЛЕРДИ КАТТОО

Бул шайлоолордо каттоодон өтүү үчүн, саясий партиялар БШКга 90дон кем эмес жана 100дөн ашпаган фамилиядан турган талапкерлердин тизмесин бериши керек эле. Талапкерлердин тизмеси мандаттын санынан аз болбошу керек деген жобо бул

¹³ Белгилей кетүүчү нерсе, 29-ноябрда жарыяланган негизги тизмедеги шайлоочулардын саны 2 689 341 адамдан, БШКнын акыркы жыйынтык жөнүндө протоколу боюнча 2 694 366га чейин өзгөргөн. Бул шайлоочулардын тизмелери расмий жабылгандан кийин дароо алынган маалыматтар менен салыштырганда 5 025 шайлоочуга көбөйгөнү көрүнөт.

Бул отчеттун англис тилиндеги версиясы жалгыз расмий документ болуп саналат

негизсиз тоскоолдук болуп саналат. Шайлоо жөнүндөгү кодексте (72-бер.5-п.) талапкерлердин тизмесин Борбордук шайлоо комиссиясына сунуш кылгандан кийин анын курамы өзгөртүлүшү мүмкүн эмес. Андай болгондо чыгып калган талапкердин ордун саясий партиянын башка мүчөсү ээлейт. Каттоо учурунда бул өтө эле көйгөйлүү болду.

Каттоо процесси кээде ырааттуу өткөн жок, жана жетишээрлик либералдуу эмес. Шайлоого катышуу ниетин билдирген партиядан 12си катталган¹⁴. Калган жетөөсүнүн алтоосуна шайлоо жөнүндөгү кодекстин 72-беренесинин 3-п. ылайык гендердик өкүлчүлүк жөнүндөгү жобону сактабагандыгы үчүн каттоодон баш тартылган. Ошону менен бирге дагы бир партиянын талапкерлеринин тизмеси бул жобого ылайык келбесе да катталган. 20, 23, 27-ноябрда БШК партиялык талапкерлердин катталган тизмесин Шайлоо жөнүндөгү кодекстин талаптарына ылайык (27-бер.11-п.) мамлекеттик «Эркинтоо» гезитинде жарыялаган.

Каттоодон баш тартылган партиялардын бирөөсү «Родина» партиясы эле, анын ишмердүүлүгүнүн көпчүлүгү Кыргызстанда жашаган улуттук азчылыктардын өкүлдөрү өзбектер менен байланышкан эле. Башында БШК «Родина» партиясына анын талапкерлеринин 16сынын Кыргызстандын жарандыгын аныктоо мүмкүн эмес, мында партиялык тизме Шайлоо кодексиндеги талапка (25-бер.3-п.) ылайык талапкерлердин эң минималдуу саны мандаттын санынан аз болуп калганы үчүн деп баш тарткан эле. Андан кийин паспорттук-визалык көзөмөл департаменти талапкерлердин жарандыгын тастыктаганына карабастан БШКнын каттоодон баш тартуусу сотто колдоо тапты. Сот партиялык тизме зарыл болгон талапкерлердин санына жетпейт болчу, себеби алардын көбү партияга мажбурлап киргизилгендиктен, алар өз талапкерликтерин алып коюшту деген корутундуга келген.

БШКнын каттоодон бардык баш тартуулары биринчи инстанциядагы сотторго даттанылган. Бардык жети учурларда тең сот БШКнын токтомдорун өзгөрүүсүз калтырган. Беш партия Жогорку Сотко кайрылышып, даттанууларын улантып жатышты, бирок Жогорку Сот бардык учурларда биринчи инстанциянын чечимдерин колдоп жатты.

БШК партиялык тизмени каттагандан кийин айрым талапкерлердин катталуусун алып салды. Бул айрым тизмелерде жыныска таандыктыгы боюнча түзүлгөн ырааттуулук тартибин бузууга алып келди. Айрым талапкерлер алар талапкердин статусу менен сыйышпаган кызматынан кеткендиги жана, кызматынан бошогондугу же убактылуу кызматын токтоткондугу тууралуу документтерди өткөрүшпөгөнү үчүн каттоодон алынып салынды. Муну менен бирге БШК кандай кызмат орундары талапкердин статусу менен сыйышпастыгын чечмелеген жок.

Эдил Байсалов КСДПсынан талапкер катары каттоодон алынып салынды жана БШКнын кеңеш берүүчү добушу менен мүчөлүгүнөн БШКнын 4-декабрдагы эки токтомунун негизинде чыгарылды. Катталуусун алып салуусуна негиз болуп бюллетендин сүрөтүн Э.Байсалов бюллетендер чыгарылган басмаканада болгондон

¹⁴ Катталган он эки партиялар төмөнкүлөр: «Аалам»(партиясыздардын-партиясы), «Ак Жол», «Ар-Намыс», «Асаба», «Ата Мекен», «ЭрК (Эркин Кыргызстан)», «Эркиндик», «Элдин үнү», «Жаңы күч», Кыргызстан коммунисттеринин партиясы (ККП), Кыргызстандын социал-демократиялык партиясы (КСДП), «Туран» (Борбордук Азиянын иранча аталышы). Каттоодон баш тартылган 7 партиялар: Кыргызстандын коммунисттик партиясы (ККП), Кыргызстандын дыйкандар (фермерлер) партиясы, Кыргызстандын жашылдар партиясы, Ооганстандагы согуш ардагерлеринин жана башка локалдык конфликттердин катышуучуларынын партиясы, «Родина», «Таза коом» жана «Замандаш».

Бул отчеттун англис тилиндеги версиясы жалгыз расмий документ болуп саналат

кийин өзүнүн Интернет-күндөлүгүндө (блог) жайгаштырганы болду. БШК Э.Байсалов бюллетендин коргоочу элементтерин ачып салды жана муну менен шайлоону өткөрүүгө тоскоолдук кылды деп эсептеди. Байсаловдун өзүнүн айтымына караганда, бюллетендердин биринчи тиражында коргоочу элементтердин жоктугун көрсөтүү ниети болгон.

Сот тарабынан анын күнөөсү тааныла электе эле БШКнын эки токтому тең белгисиз укуктук негиздер боюнча чыгарылды жана күнөөсүздүк презумпциясына түпкүлүгүндө каршы болуп, ЕККУнун 1990-жылдагы Копенгаген документинин 5.19 параграфынын сакталышына күмөн туудурду. Анан калса БШК талапкерге карата компетенттүү орган тарабынан териштирүү жүргүзүүнү талап кылса болмок, бирок анын ордуна өз алдынча арбитр болуп чыгууну чечти жана муну менен тийиштүү процессуалдык тартипти бузушту.

КСДПнын тизмесиндеги биринчи талапкер Өмүрбек Бабановдун Бишкектин Биринчи май райондук соту тарабынан талапкерлиги алынып салынган. Сот бул чечимге жеке адамдын Ө.Бабановдун Кыргызстандын жарандыгы бардыгына шектенген арызынын негизинде алынып салынды. Ө.Бабанов буга чейин Кыргызстандын парламентинин депутаты болгонуна карабастан сот ал парламентке депутаттыкка ат салыша албайт деп чечим чыгарды. Соттук угуунун жүрүшүндө БШК козголгон доого каршы чыгып, каттоону алып салуу мыйзамда белгиленген мөөнөт өткөндөн кийин жүргүзүлмөк деп чыкты. Шайлоо күнүнөн кийин Жогорку Сот Ө.Бабановдун арызын канааттандырып, аны талапкер катары укугун тикеледи.

VIII. ШАЙЛОО АЛДЫНДАГЫ ҮГҮТ

Бүтүндөй алганда шайлоо алдындагы үгүт тынч абалда өтүү, күч колдонгон инцидент болгон жок¹⁵. Конституция тарабынан кепилденген жыйналыштардын эркиндиги жана сөз эркиндиги негизинен сакталды, ал эми митингдер тынч жана уюшкандыкта өттү. Ошону менен бирге Бишкек шаардык кеңешинин чечими менен чектөөлөр киргизилди, аларга ылайык ачык чогулуштарды өткөрүүгө атайын бөлүнгөн үч жерде гана уруксат берилмек, ал эми партиялар жергиликтүү бийлик органдарын жазуу жүзүндө мындай ишчараларды өткөрүүгө он күн калганда тийиштүү түрдө маалымдар кылышы керек эле¹⁶. Бул чечим Конституциялык соттун 2004-жылдын 14-октябрдагы чечимине ылайык келбей, 7-декабрь, 2007-жылы жарыялангандан тартып, борбордо ачык жыйналыштарды де-факто өткөрүүнүн мүмкүн эместигине алып келди.

Шайлоо алдындагы өнөктүк талапкерлерди каттоо аяктагандан кийин 26-ноябрда башталып 15-декабрга чейин уланды. Бул шайлоолордун мөөнөтүнөн мурда өткөрүлгөндүгүнө байланыштуу анын кыскартылган мөөнөтү саясий абалдын кыйла өзгөрүлүшү, анын ичинде 2007-жылдын октябрында пропрезиденттик «Ак

¹⁵ Базаркоргондо, Бишкекте, Караколдо жана Жаны-Ноокатта талапкерлерге жана партиянын активисттерине болгон 4 кол салуу тууралуу ЕККУ/ДИАУБ ШБМга маалымдалган эле. Буга карабастан алар бул төрт кол салуунун экөөсүндө өзүлөрүнүн үгүт жүргүзүү иштерине байланыштуу эмес деп эсептешти.

¹⁶ Карабалта шаарынын мэри ЕККУ/ДИАУБ ШБМга төмөнкүлөрдү билдирген. Жайыл райондук кеңешинин 1998-ж. чечимине ылайык көчө митингилерин өткөрүү үчүн облустук администрациянын уруксаты керек. Ага карабастан бул чечимдин көчүрмөсү ЕККУ/ДИАУБ ШБМга берилген эмес жана шайлоо алдындагы өнөктүк учурунда аны колдонуунун кандайдыр бир конкреттүү фактылары жөнүндө Миссияга белгисиз.

Бул отчеттун англис тилиндеги версиясы жалгыз расмий документ болуп саналат

Жол», саясий партиялардын өзүлөрүнүн өнөктүгүн уюштуруулаары жана электораттын ири сегментин тарта алууга жөндөмдүүлүгүн көрсөттү¹⁷.

Шайлоо алдындагы үгүт ага бөлүнгөн убакыттын ичинде салыштырмалуу төмөнкү активдүүлүгү менен мүнөздөлдү. ЕККУ/ДИАУБ ШБМ катталган бардык 12 саясий партиялар тарабынан үгүт иштери, анын ичинде айыл жергесинде да жүргүзүлгөнүн ырасташты. Партиялар өзүлөрүнүн күч аракетин анча көп эмес сандагы шайлоочулардын катышуусу менен жолугушууларга жумшады. Үгүт иштери жашаган жерлерин кыдыруу жана баракчаларды таркатуу жолу менен жүргүзүлдү. Алардын айрымдары көп сандагы шайлоочулар катышкан митингдерди өткөрүштү.

Бардык партиялардын ичинен эң уюшкандыкты жана каржылык ресурстар менен толук камсыз болгондугун «Ак Жол» партиясы көрсөттү. Өзүнүн жакында эле уюшулгандыгына карабастан партия кеңири аймактык инфраструктураны өнүктүрүүгө жетишти. Партия шайлоочулардын кеңири аудиториясына багытталган ар кандай үгүт ишчараларын, анын ичинде концерттерди, спорттук мелдештерди өткөрүштү. Ал ошондой эле инновациялык үгүт технологиялары менен да пайдаланды, анын ичинде тексттик билдирүүлөрдү жөнөтүү, ал эми анын материалы илинген жарнактык такталары бүтүндөй өлкө боюнча даана бөлүнүп турду.

«Ата Мекен» жана КСДПнын үгүт өнөктүгү да жакшы уюшулган, жана ресурстар менен камсыздалган, митингдер өткөрүлдү, шайлоочуларды жашаган жеринде кыдырышты, плакаттар жана материалдар жарнактык тактайларга жайгаштырылды. Ошону менен бирге Ички Иштер Министрлиги (ИИМ) тарабынан катуу сүйлөгүчтөрдү (үн күчөткүчтөрдү) колдонууга чектөө киргизди. «Ата Мекен» партиясы бийликтерге кайрылып Мамлекеттик автоинспекциянын кызматкерлери транспорттук каражаттарды токтотушкандыгына, ошондой эле автомобилдердин рулунда олтурган «Ата Мекендин» үн күчөткүчтөрү менен отургандарды кармагандарына даттанышкан. ЕККУ/ДИАУБ ШБМ менен ИИМдеги жолугушуунун жүрүшүндө эрежелерге ылайык катуу сүйлөгүчтөрдү колдонуу үчүн айдоочулар атайын уруксат алып экзамен тапшырууга тийиш эле деп айтышты. Ушундай өтүнүчтөргө карабастан мындай эрежелери бар документтин көчүрмөсүн кыргыз бийлиги жана ЕККУ/ДИАУБ ШБМге көрсөтө алышпады. Качан гана байкоочулар «Ак Жол» партиясы үчүн үгүт жүргүзгөн үн күчөткүчтөр менен жабдылган транспорт каражаттарынын айдоочуларынын атайын уруксат барбы деп сураганда, алар ЕККУ/ДИАУБ ШБМга эч кандай атайын уруксат талап кылынбаганын айтышты. Мындай чараларды колдонуунун ырааттуу эместиги партиялардын эркин жана бирдей шарттарда үгүт жүргүзүү жөндөмдүүлүгүн негизсиз четтеди.

«Асаба», «Ар-Намыс», «Туран», «Эркиндик» жана «Эркин Кыргызстан» партияларынын үгүт өнөктүгү да өлкөнүн айрым бөлүктөрүндө көрүнүп жатты. Ал эми башка партиялар азыраак активдүү жана анча байкалбай жатышты. Бардык партиялар үгүт материалдарын жайгаштыруу менен алектеништи. Муну менен бирге бийликтин жергиликтүү органдары бир катар аймактарда үгүт плакаттарын илүү үчүн расмий жайларды белгилешкен жок, өзүлөрүнүн мыйзамдуу милдеттерин аткарышпады¹⁸. Мындай татаалдыктар менен коштолгон чала иштелгендик менен айрым партиялар жарнактык тактайларды ижарага алууда туш болушту, «Ак Жол» партиясынын

¹⁷ Көптөгөн саясий партиялар кыска мөөнөттүн ичинде басма үгүт материалдарын даярдоонун татаалдыгы боюнча даттанууларды айтышты. «Асаба» жана «Ар-Намыс» партиялары мунун негизинде аймактарда алардын үгүт материалдарын таркатуу кечиктирүү менен жүргүзүлгөнүн билдиришкен.

¹⁸ Балыкчы, Ош жана Тондо муну ЕККУ/ДИАУБ ШБМ тастыктаган.

өнөктүгү даана байкалды жана шайлоонун бардык катышуучулары үчүн өнөктүктү өткөрүүгө бирдей мүмкүнчүлүк принциби күмөн жаратты.

ЕККУ/ДИАУБ ШБМ БШК тарабынан бекитилген расписаниеге ылайык ОШК уюштурган шайлоочулар менен саясий партиялардын ортосундагы бир нече жолугушууларга катышты. Мындай жолугушуулар саясий партиялардын өзүлөрүнүн программалары электоратка айтып берип мүмкүнчүлүгүн берүүгө багытталган, бирок алар улам кечирээк мөөнөткө жылдырылып жатты. Айрым учурларда өткөрүлгөн да жок¹⁹. Саясий партиялар мындай жолугушуулардын убактысы жана өткөрүү орду жөнүндө шайлоочулар тийиштүү деңгээлде маалымдалбаганына өзүлөрүнүн нааразылыктарын билдиришти. Мындай жолугушуулар шайлоо алдындагы дебаттар үчүн маанилүү трибуна болушу керек болсо аларды өткөрүүгө шайлоо комиссияларынын начар жетекчилигинен иш жүзүндө шайлоочулардын аң сезимдүү тандоо мүмкүнчүлүгүн чектеди.

Көптөгөн саясий партиялар жана таламдаш тараптар шайлоо комиссияларынын, соттордун жана укук коргоо органдарынын компетенттүү жана бейтараптыгына өзгөчө ишеним билдиришпеди. ЕККУ/ДИАУБ ШБМдин маектештери бул органдарда укуктук коргоо мүмкүнчүлүгүнө жетишүү жөнүндө пессимисттик ойлорун айтышты. 6-декабрда бир катар саясий партиялар жана ӨЭУлар Боршайлоокомуна өзүлөрүнүн ишеним көрсөтпөөсүн ачык билдиришти, аны саясий партиялардын шайлоо процессине бирдей «эркин атмосфера, шайлоочуларга жана шайлоо процессинин башка катышуучуларына коркутуу жана кысым көрсөтүүсүз» тең укукта катышуусун камсыздай албайт деп эсептешти²⁰.

12-декабрда «Асаба» партиясынын лидери Ж. Назаралиев шайлоо процессине ишенимдин жоктугунан шайлоого бойкот жасоо жөнүндө өзүнүн чечимин жарыялады. 14-декабрда «Ата Мекен» БПга кайрылып БШКнын төрагасы өзүнүн мыйзамдык милдеттерин аткарабаганы үчүн шайлоочулардын укуктарынын өтө көп бузулушуна жол бергени үчүн ага карата кылмыш ишин козгоо талабы менен кайрылды. Мындай окуялар шайлоонун катышуучуларынын шайлоону уюштурууга жооп берүүчү органдарга жана бүтүндөй шайлоо процессине ишенимдин жетишсиздигин баса көрсөттү.

А. ШАЙЛОО ПРОЦЕССИНЕ МАМЛЕКЕТТИК ОРГАНДАРДЫН КИЙЛИГИШҮҮСҮ

Шайлоо өнөктүгү мезгилинде ЕККУ/ДИАУБ ШБМ жергиликтүү администрация тарабынан административдик ресурстарды кыянатчылык менен колдонууну жана «Ак Жол» партиясын колдоого багыттаганын белгиледи²¹. Мындай жагдайлар шайлоо

¹⁹ Мисалы, Бакаятада 29-ноябрда жана Нарында 7-декабрда

²⁰ Билдирүүнүн тексти менен www.atameken.kg сайтынан таанышууга болот.

²¹ Мисалы, Түп айылынын тургундары менен жолугушууда Ысыккөл облусунун администрация башчысыаудиторияны «Ак Жол» партиясына добуш берүүгө үндөдү жана «Ак Жол» партиясынын талапкерин чыгып сүйлөөгө чакырды. Дагы бир учурда Караколдо жергиликтүү администрациянын колдоосунда өткөрүлдгөн оюнзоок ишчарасын өткөрүүдө сатылган билеттерде бул ишчара «Ак Жол» партиясынын демөөрчүлүк колдоосунда өткөрүлүп жатканы белгиленген, ал эми билетке жергиликтүү администрациянын мөөрү коюлган эле. «Ак Жолдун» үгүт материалдары желек, плакат жана баракчалар түрүндө Чүй, Ысыккөл, Жалалабат. Ош облустарынын жергиликтүү бийлик органдарынын жана шайлоо комиссияларынын имараттарында болгон. Мындан сырткары «Ак Жол» партиясы тарабынан Баткен, Чүй, Ысыккөл, Жалалабат, Ош, Талас облустарында административдик ресурстарды. кыянатчылык менен пайдаланганы тууралуу бир канча билдирүүлөр жасалган. Чүй облусунун бир УШКсынын

Бул отчеттун англис тилиндеги версиясы жалгыз расмий документ болуп саналат

алдындагы үгүттү башка партиялар менен салыштырганда теңсиздикке алып келди жана ЕККУнун 1990-жылдагы Копенгаген документинин 7.6 ана 7.7 параграфтарына карама каршы келди. ЕККУ/ДИАУБ ШБМге электораттын айрым сегменттерине кысым көрсөтүлгөндүгү жана аларды коркутуулары жөнүндө арыздар келип түштү²². Жеке ишкерлерге кысым көрсөтүлүп, алар башка партияларга ижарага берген келишимдердин бузууга мажбурлаган мисалдар Баткен, Чүй, Ош облустарынан келип түштү²³. Партиялык активисттерди жана талапкерлерди коркутуу боюнча ишенимге татыган арыздар Баткен, Чүй, Жалалабат жана Ош облустарынан алынды²⁴.

В. ШАЙЛОО АЛДЫНДАГЫ ӨНӨКТҮКТҮ КАРЖЫЛОО.

Шайлоо жөнүндөгү кодексте (51-бер.) Саясий партиялар өзүлөрүнүн шайлоо алдындагы өнөктүгүн каржылоо үчүн шайлоо фондуларын түзөөрү каралган. Кодекстин жаңы редакциясында партиялык тизменин курамында ат салышкан талапкерлерге өзүлөрүнүн менчик шайлоо фондуларын түзүүгө уруксат берилбейт жана ар бир партия үчүн шайлоо фондуларынын каражаттарынын чыгымдалышынын эң көп өлчөмү 2 000 000 еврого жакын белгиленген. Шайлоо фондуларына чет мамлекеттер тарабынан жана чет өлкөлүк мамлекеттик органдардан ыктыярдуу каражат берүүгө жол берилбейт. Шайлоо кодексинде (52-бер.) Борбордук шайлоо комиссиясында көзөмөлдөө-ревизиялык топту түзүү процедурасы каралган, ал саясий партияларга бөлүнгөн акча каражаттарынын максаттуу жумшалуусун көзөмөлдөөгө жана алардын каржылык отчетторун текшерүүгө багытталган. Саясий партиялар шайлоодон кийин он календардык күндөн кечиктирбестен өз фондун түзүүнүн бардык булактары жана өлчөмдөрү жөнүндө отчет берүүгө милдеттүү. Партиялар өнөктүктү жүргүзүүгө өзүлөрүнүн чыгымдарын Боршайлоокомго көрсөткөнүнө карабастан, БШК бул маалыматтарды жарыялоого милдеттүү эмес, бул өнөктүктү каржылоонун анчалык ачык эместигине алып келет.

IX. ЖМК

A. ЖМК ЧӨЙРӨСҮНДӨГҮ ЖАГДАЙ

Кыргызстанда жалпыга маалымдоо каражаттары тармагындагы абал 2005-жылдын мартынан кийин бир топ жакшы өзгөртүүлөргө учураса да, эркин жана көз карандысыз системага айлануу дагы да болсо алдыда турат. ЖМК көп учурда саясий күчтөрдүн, анын ичинде бийликтеги күчтөрдүн контролунда жана алар тараптан кысымга

имаратында байкоочулар «Ак Жол» партиясынын мүчөлүгүнүн күбөлүгүнө сүрөткө түшүүнү сунуштаган жарнактык тактайды көрүшкөн.

²² Жайылда, Кызылкыяда, Нарында, Ошто, Сокулукта жана Таласта аларды «Ак Жол» партиясынын мүчөсү болушуна, алар ушул партияга добуш берүүлөрүнө же үгүттүк иш чараларына катышуусуна мугалимдерди жана студенттерди мажбурлаган, аларга кысым көрсөтүүлөр тууралуу маалыматтар келип түшкөн. Мындай учурлардын бир катарларында иштен бошотуу же, окуу жайдан чыгаруу тууралуу коркутуулар болгон.

²³ ЕККУ/ДИАУБ ШБМге «Ата-Мекен» партиясынан маалымдашкандай анын Баткен облусундагы үгүт иштерин жүргүзүүчү жети офиси жергиликтүү администрациянын жана «Ак Жол» партиясы имараттын ээлеринин алар менен түзүлгөн келишимдерди бузууга мажбурлаганынан кийин башка жакка көчүүгө аргасыз болушкан. «Асаба» партиясынан маалымдашкандай ушуга окшош себеп менен алар Эски Ноокатта үч ирет орун которушкан.

²⁴ ЕККУ/ДИАУБ ШБМдин байкоочулары менен «Ар-Намыс» партиясынын аймактык өкүлчүлүктөрү менен Ош облусунун Шарк айылында жолугушуу учурунда офиске милиция кирип келип, «Ар-Намыстын» координаторунун фамилиясын билгиси келгенин айткан. «Ар-Намыстан» айтышкандай милиция кызматкерлери буга чейин да келишкен эле.

Бул отчеттун англис тилиндеги версиясы жалгыз расмий документ болуп саналат

дуушарланат. ЖМКларга киреше алып келип саясий контролду бошондото алуучу жарнама рыногу ушул кезге чейин ургаалдуу өнүгө элек.

Негизги жалпыга маалымдоо каражаты болуп теле көрсөтүү эсептелет, ал эми Улуттук телерадио компания (КТР) өзүнүн берүүлөрүн өлкөнүн дээрлик бардык аймактарына жиберет. Мамлекеттик эмес телеканалдардын жана радиостанциялардын көпчүлүгү Бишкекте жайгашкан жана өз иштерин оор финансылык шартта жүргүзүп жатышат. Жеке менчик телеканалдардан болсо, калктын дээрлик 60 пайызын камтыган “Бешинчи канал” баарынан таасирдүү десе болот. Борбор шаардан тышкарыда басылма ЖМКларга жана Интернетке жеткиликтүүлүк чектелүү. Окурмандар аудиториясы баарынан көп гезит –бул күн сайын чыгуучу жалгыз басылма “Вечерний Бишкек”.

В. ЖМКга катышуунун укуктук негиздери

Шайлоо өнөктүгүндө ЖМКга катышуунун укуктук башкы негизи Шайлоо жөнүндө кодекс болуп эсептелет; ошондой эле Конституция жана башка мыйзамдар²⁵ да өз таасирлерин тийгизишет. Ушул кодекске ылайык теле- жана радиoproграммалар баарынан көп аудиторияны тарткан аныктамага ылайык талапкерлер жана саясий партиялар 20.00дөн 24.00гө чейин телерадио уюмдардын каналдарынан акысыз эфирдик убакыт алууга укуктуу. Шайлоо жөнүндө кодекстин 32-беренесинде акысыз эфирдик убакыттын жалпы көлөмү “иш күндөрдө” 1 сааттан кем эмес болууга жана катталган талапкерлер менен саясий партиялардын ортосунда бирдей бөлүштүрүлүүгө тийиш. Ошондой эле 33-берене да басылмаларды талапкерлер, саясий партиялар берчү материалдар үчүн А4 форматтагы бир барактан кем эмес басма аянтты бирдей шартта бөлүп берүүгө милдеттендирет.

Боршайком менен КТРдин эфирдик убакытты жана басма сөз аянтын акысыз берүү жөнүндө укуктук жоболорду колдонушу чектелүү мүнөздө болуп, шайлоо алдындагы үгүттүн масштабын ооздуктоого тенденцияны демонстрациялаган. Акысыз эфирдик убакыттын алкагындагы көрсөтүүлөр КТРде 4-декабрдан 12-декабрга чейин гана, жана саат 23.00дөн кийин гана берилген. Бардык партияларга берилген акысыз эфирдик убакыттын жалпы саны 12 саат, теледе 6 саат жана радиодо 6 саат болгон. Ошентип, бүткүл шайлоо алдындагы өнөктүктүн жүрүшүндө саясий партиялардын ар бирине болжол менен 25 мүнөт акысыз эфирдик убакыт туура келген. Анын үстүнө ошол 25 мүнөт трансляция бир эле убакта радиодо да, теледе да берилип, шайлоочуларды экөөсүнүн бирин тандоого мажбурлаган.

Бекер берилген 25 мүнөт эфирдик убакыттын 13 мүнөтү партиялардын шайлоо алдындагы программаларын билдирүүгө, партиялардын ар бирине берилген калган 12 мүнөтү – ар бир жолу үч жаңы партиянын ортосундагы дебаттарга арналган. Өнөктүктүн учурунда эфирге төрт раунд дебат чыгарылып, алардын ар бири болжол менен 90 мүнөткө созулган. Көлөмү А4 форматтын жарымына араң жеткен акысыз басма сөз аянттары бир гана жолу, 7-декабрда мамлекеттик эки гезитте, “Слово Кыргызстанада” жана “Кыргыз Туусунда” берилген.

Шайлоо кодексинде (30-берененин 10-пункту) талапкерлерге жана саясий партияларга жалпыга маалымдоо каражаттарына жеткиликтүүлүктүн бирдей шарттары гарантияланган жана мамлекеттик да, жеке менчик да ЖМКларда эфирдик убакытты жана басма сөз аянтын акы төлөнчү негизде берүүнүн эрежеси белгиленген. Ошондой

²⁵ “Массалык маалымат каражаттары жөнүндө” Мыйзам (1992-ж.) “Журналисттин кесиптик ишин коргоо жөнүндө” Мыйзам (1997-ж.) Мыйзам, Администрациялык жоопкерчилик жөнүндө кодекс (1998-ж.).

Бул отчеттун англис тилиндеги версиясы жалгыз расмий документ болуп саналат

болсо да, Кодексте жаңылык жана информациялык программаларда берүүлөрдүн тең салмагын камсыздоо жагында так көрсөтмөлөр жок. 30-берененин 9-пунктунда шайлоо алдындагы үгүт эмне экендиги жөнүндө так аныктама берилсе да, анда ЖМКлар шайлоонун расмий шайлоо үгүтүнүн форматынан тышкары кандай чагылдырышы керектиги жөнүндө көрсөтмө жок.

Боршайкомдун ЖМКнын атаандаш тараптар жөнүндө маалымат берүүдөгү ролун чектеген трактовкасы жана 30.9-беренеге шилтемеси комментарийлердин болушуна жана партиялардын программаларын сын көз менен анализ жүргүзүүгө чектеген таасир этип, шайлоочулар аң-сезимдүү тандоо жасай алышы үчүн ЖМКнын ар тараптуу жана баланстуу маалымат беришине бөгөт болду. Боршайком шайлоо өнөктүгүнүн учурунда мыйзамдын жоболорун колдонуу практикасына баа бериш үчүн ЖМКларга өзүнүн мониторингин жүргүзүүгө каражаты жок экенин моюнга алды.

Айрым саясий партиялар шайлоо өнөктүгүнүн учурунда эфирдеги убакыттын акысына бөлүштүрүлүшүнө макул эместигин билдиришти. КСДП, “Асаба” жана “Ата Мекен” КТРда эфирдик убакыттын акыга берилүү тартиби боюнча талаш кылышып, агитациялык роликтерин аудитория эң көп чогулган учурда көрсөтүү үчүн келишимге кол кое алышпаганын билдиришти. 7-декабрда “Ата Мекен” бул маселе боюнча сотто КТРди утуп чыкты. Бирок КТР соттун токтомун аткарбай, “Ата-Мекен” арыз менен Жогорку Сотко кайрылып, ал 13-декабрда төмөн турган инстанциядагы соттун адегендеги чечимин ырастаган. Кийин ЕККУ/ДИАУБ ШБМсы “Ата Мекендин” жалпы узактыгы 10 мүнөттүк акылуу агитациялык роликтерин абдан жакшы эфирдик убакытта көрө алды, бирок ал үгүт өнөктүгүнүн акыркы эки күнүндө гана болду.

С. ЕККУ/ДИАУБ ЖМКларга жүргүзгөн мониторинг

ЕККУ/ДИАУБ 24-ноябрдан тарта алты телеканалда²⁶ жана жалпы улуттук уктуруудагы эки радиостанцияда²⁷ берүүлөргө жана кыргыз²⁸ тилинде чыгуучу беш, орус²⁹ тилдүү жети гезиттин мазмундарына сапаттык да, сандык да анализ жүргүзүү менен мониторинг жасалган.

Жалпысынан жалпыга маалымдоо каражаттарынын шайлоо өнөктүгүнүн жүрүшүн чагылдырышы олуттуу тынчсыздануу жаратты. Башкы телеканалдарда жана радиостанцияларда чыккан жаңылык программаларында негизги көңүл бийликтин, анын ичинде Президенттин, мамлекеттик органдардын жана жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын иштерин кеңири чагылдырууга топтолгон. Бул көптөрү бийликтин ушул институттарынын ишине катышуучу деп эсептешкен “Ак Жол” партиясына кыйыр пайда келтирди.

Үгүт өнөктүгүнүн учурунда шайлоого аз калганда Президент Бакиев мамлекеттик ЖМКлардан чыгып сүйлөдү: 13-декабрда КТРдин программасында түз эфирден сүйлөдү жана 14-декабрда “Вечерний Бишкек” гезитинин беттеринде жарыяланды. Президент жарандардын суроолоруна жооп берип жана аларды добуш берүүгө келүүгө чакырды. Ал ошондой эле “Ак Жол” партиясынын түзүлүшү жөнүндө талкуулап, келечекте парламентте иштиктүү оппозиция болушу керектигин билдирди. Бул

²⁶ КТР, ЭлТР, “Бешинчи канал”, “Пирамида”, НТС жана НБТ

²⁷ КТР жана “Азаттык” радиостанцияларында жаңылык программаларга мониторинг жүргүзүлгөн.

²⁸ “Аалам”, “Агым”, “Кыргыз Туусу”, “Эркин Тоо”, “Де-Факто”,

²⁹ “Слово Кыргызстана”, “Вечерний Бишкек”, “МСН”, “Дело№...”, “Комсомольская правда”, “Аргументы и факты”, “Лица”,

телепрограмма эки саатка жакын созулуп, эң жакшы эфирдик мезгилде – саат 20:00 дө берилди.

ЕККУ/ДИАУБ ЖМКларга жүргүзгөн мониторингде мамлекеттик телекөрсөтүү акысыз эфирдик убакытты аз болсо да бардык партияларга бирдей бергени көрүндү. Расмий программалардан жана шайлоочулар үчүн маалыматтык роликтерден тышкары анда өзүнүн такай берилчү жаңылыктарында шайлоо өнөктүгүнө эфирдик убакытты аз бөлгөн.

КТР шайлоочуларга шайлоо жөнүндө маалыматты толук көлөмдө берүү жана шайлоо өнөктүгүн адилеттүү жана тең салмактуу чагылдыруу боюнча милдеттенмесин аткарган жок. Мамлекеттик телекөрсөтүү чагылдыруу убактысынын 76 пайыздан ашыгында бийликтегилердин иштери жөнүндө жана дагы 5 пайызында – “Ак Жол” партиясы тууралуу негизинен жакшы же нейтралдуу маанайда айткан. Буга салыштырмалуу, КСДПнын үлүшүнө чагылдыруу убактысынын 6 пайызга жакыны туура келген жана көбүнчө терс маанайда айтылган, ал эми “Ата Мекенге” чагылдыруу убактысынын болжол менен 6 пайызы бөлүнүп, өтө терс маанайда баяндалган. Эгер ар кайсы саясий фигураларга сүйлөө үчүн эфирден берилген убакытка көңүл бурсак, анда бийликтегилерге жана “Ак Жолго” берилген убакыт анын жалпы көлөмүнүн дээрлик 91 пайызын түзөт.

Мамлекеттик радиостанцияда башкы жаңылыктык чыгаруулар убакыттын 76 пайызга жакынын бийликтегилердин иштерине жана 16 пайызын “Ак Жол” партиясына арнаган. ЕККУ/ДИАУБ КТРдагы акылуу эфирдик убакыттын пайдаланылышына жүргүзгөн мониторингде “Ак Жол” акылуу негизде берилген бардык убакыттын 44 пайызга жакынын, “Туран” – 17 пайызга, “Ата Мекен” – 12 пайызын, “Аалам” – 11 пайызга жана КСДП – 7 пайызын алганы көрүндү. Мониторинг жүргүзүлгөн бардык телеканалдарда “Ак Жол” бүткүл акылуу эфирдик убакыттын 49 пайызга жакынын сатып алган. “Туран” – 17 пайызын, КСДП – 16 пайызын алып, калган убакытты башка партиялар бөлүшкөн.

Мындан тышкары, ЕККУ/ДИАУБ жана ЕККУ ПА Баштапкы натыйжалар жана жыйынтыктар жөнүндө өзүнүн билдирүүсүн жарыялашкан 17-декабрдагы пресс-конференцияны КТР жаңылыктарда туура чагылдырууну камсыздай алган эмес. Жаңылыктардын кечки чыгарылыштарында орус жана кыргыз тилдеринде берилген репортаждар шайлоону жалпысынан жакшы жагынан көрсөтүп, адаштырууга алып барышкан; кийин эфирде аны эч кандай төгүндөө чыккан эмес.

Мындай атайылоо жеке менчик телеканалдардын шайлоону чагылдырууларында да болгон. Менчиктин жеке формасындагы “Бешинчи каналда” бийликтегилердин жана “Ак Жолдун” иштерин чагылдыруу саясатка бөлүнгөн убакыттын 56%га жакынын түзгөн. Дагы 18 пайызы КСДПга туура келген, бирок бул партияга арналган убакыттын 65%га жакынында каралаган мүнөздөгү репортаждар берилген. Жалпысынан мониторинг жүргүзүлгөн калган бардык телеканалдарда бийликтегилерди жана “Ак Жолду” чагылдырууга кеткен жалпы убакыт дээрлик 70% болгон.

Өзүнүн жаңылыктарды берүүлөрүндө айрым бир тең салмакты сактаган жана негизги атаандаштарга сөзүн айтып алууга мүмкүндүк берген жалгыз электрондук ЖМК “Азаттык” радиостанциясы болгон. Шайлоого катышкан ар кайсы адамдарга бөлүнгөн уктуруулардагы бардык убакыттын ичинен “Ак Жолго” 15 пайызга жакыны туура келсе, “Ата Мекен” 22 пайызын алган. “Жаңы күч” – 16 пайыз, КСДП – 8 пайыз, Коммунисттик партия – жана “Туран” ар бири 6 пайыздан алышкан. Мамлекеттик бийлик органдары баары биригип 21 пайызга арзышкан.

Басылмалар көз караштардын айрым ар түрдүүлүгүн беришкен, бирок баасына жана тиражына байланыштуу маселелерден улам алардын таасири анчейин. Басылмаларда жаңылыктарды берүүдө көпчүлүк көңүл бийликтин ишине бөлүнүп, партияларга берилген акы төлөнгөн аянтты эсептебегенде, аларга басма аянтынын 60 пайызга жакыны арналган, дагы 13 пайызы – “Ак Жол” партиясына берилген. “Вечерний Бишкекте” саясий маселелерге бөлүнгөн жалпы аянттын ичинде бийликти жана “Ак Жолду” чагылдыруунун жалпы көлөмү 86 пайызына жеткен. Мониторингдин объекти болгон бардык басылмалардагы акы төлөнгөн үгүт материалдар боюнча болсо, алардын жалпы көлөмүнүн 43 пайызын “Ак Жол” алса, “Ата Мекенге” 32 пайызы туура келген. Калган аянтты башка партиялар бөлүшкөн.

X. АЯЛДАРДЫН КАТЫШУУСУ

Кыргызстандын Конституциясында эркектер жана аялдар бирдей укуктарга, эркиндиктерге жана мүмкүнчүлүктөргө ээ экендиги айтылган. Шайлоо кодексинде жыныстык белгиси боюнча жаңы квота киргизилгендин натыйжасында бул шайлоодо катталган талапкерлердин 39%га жакынын аялдар түзгөн. Көп маектештер бул квотаны аялдардын парламенттеги өкүлчүлүгүн кеңейтүү жолундагы жакшы кадам катары баалашты; мисалы мурунку чакырылыштагы парламенттик жыйында депутаттардын арасында бир да аял болгон эмес. Аялдардын жетекчи кызматтардагы өкүлчүлүгү да жетишсиз болгон: 21 өкмөт мүчөсүнүн ичинде 3 гана аял болгон. Калыптанган пикир боюнча, бул квотанын киргизилишинде аялдар уюмдары жана демилгечи бирикмелер роль ойношкон.

Шайлоо комиссияларынын курамы боюнча болсо, БШКнын 13 мүчөсүнүн ичинде 3 аял бар, алардын бирөө комиссиянын төрагасы. 56 райондук шайлоо комиссиясынын 11инде жана тогуз облустук шайлоо комиссиясынын тогузунда аялдар төрагалык кылган. Аялдардын участкадук шайлоо комиссияларында катышуусу кеңири болгон, ал эми ШБМ өкүлдөрү шайлоо күнү барган шайлоо комиссияларынын 49 пайызында УШКнын төрагасы аял болгон.

ЖМКда талапкер аялдарга эркектерге караганда көңүл азыраак бурулганы байкалат. Өнөктүктүн учурунда телекөрсөтүүдө жана радиодо аларга саясий берүүлөрдөгү жалпы убакыттын 10 пайызга жакыны, гезиттерде саясий материалдардын жалпы аянтынын беш пайызга жакыны гана берилген, катталган аялдардын санын³⁰ эске алганда пропорция жагынан бул өтө аз.

Жаңы чакырылыштагы парламентте аялдар жалпысынан 23 мандат: “Ак Жол” партиясынан 18 орун, КСДПдан 3 жана ККПдан 2 орун алышкан.

XI. УЛУТТУК АЗЧЫЛЫКТАРДЫН КАТЫШУУСУ

1999-жылдагы Улуттук эл каттоонун³¹ маалыматтары боюнча Кыргызстандын элинин көпчүлүгүн, 65 пайызга жакынын кыргыздар түзөт. Саны боюнча экинчи орунда өзбектер – 14 пайызга жакын, ал эми үчүнчү орунда – 12,5 % орустар турат. Башка улуттардын арасында дунгандар (1,1 пайыз), украиндер (1 пайыз), уйгурлар (1 пайыз),

³⁰ ЕККУ/ДИАУБнун маалыматтарды иштетүүсүнүн жыйынтыгы боюнча.

³¹ <http://www.stat.kg/Eng/Home/census.pdf>

татарлар (0,9 пайыз), казактар (0,9 пайыз) тажиктер (0,9 пайыз) түрктөр (0,7 пайыз), немистер (0,4 пайыз) жана корейлер (0,4 пайыз) бар.

Шайлоо кодексинде (72-беренесинин 3-пунктунда) партиялык тизмелерде ар кайсы улуттардын өкүлдөрү болгон жарандардын 15 пайыздан кем болбошу каралган. Өткөн шайлоодо талапкерлердин жарыяланган тизмелеринде биринчи 120 орундун ичинен 23 орунду ар кыл этностук топтор алышканы көрүндү, анын ичинде: 10 орус, 6 өзбек, 2 дунган, 2 корей, 1 немис, 1 карачай жана 1 уйгур болгон.

Айрым маектешкендер ишин Кыргызстандагы өзбек азчылыгына байланыштырышкан “Родина” саясий партиясын каттоодон баш тартуу бардык этностук топтордун шайлоо процессине катышуусунда бирдей жеткиликтүүлүктүн болушуна байланыштуу тынчсыздануу жаратты.

ХII. ЖЕРГИЛИКТҮҮ ЖАНА ЭЛ АРАЛЫК БАЙКООЧУЛАР

Шайлоолор жөнүндө кодекске ылайык эл аралык байкоочулар Президенттин, парламенттин, өкмөттүн же БШКнын чакыруусу боюнча гана аккредитацияланышы мүмкүн. Бул шайлоого ЕККУ/ДИАУБда, ЕККУ ПАдан, Көзкарандысыз Мамлекеттер Шериктештигинен, Шанхай кызматташтык уюмунан, эларалык ӨЭУлардан 594 эл аралык байкоочуга жана эки тараптуу мамилелердин алкагында делегацияларгв БШК аккредитация берген³². Партиялык эмес байкоочулардын жергиликтүү топтору, анын ичинде «Демократия жана жарандык коом үчүн коалиция», «Таза шайлоо» жана «Интербилим» бүткүл республика боюнча шайлоо алдындагы мезгилде да, шайлоо болгон күнү да байкоо жүргүзүштү.

20-декабрда жогоруда аталган ӨЭУлардын айрымдары шайлоо процесси темасына тегерек стол өткөрүштү. Алар 16-декабрда болгон шайлоолорду ачык жана демократиялуу деп эсептебегендерин билдиришти жана бир катар электоралдык тартип бузууларды белгилешти: бир катар учурларда алардын байкоочулары четтетилген жана байкоо жүргүзүү жөндөмдүүлүктөрү чектелген; көптөгөн шайлоо комиссиялары шайлоо болгон күнү алардын даттанууларын кабыл алуудан жана кароодон баш тартышкан; жана көптөгөн УШКлар аларга протоколдордун күбөлөндүрүлгөн протоколдорун берүүдөн баш тартышкан. Ушунун негизинде ушул ӨЭУлар шайлоолордун жыйынтыктарын жараксыз деп табууга жетишебиз деп жарыялашкан.

ХIII. АРЫЗДАРДЫ ЖАНА ДАТТАНУУЛАРДЫ КАРОО

Шайлоо жөнүндө кодексте жогору турган шайлоо комиссияларын, сот, прокуратура органдарын жана ички иштер органдарын кошкондо шайлоолор менен байланышкан даттанууларды кароо үчүн бир нече инстанцияны белгилеген. Даттанууларды жана арыздарды кароо жол-жобосуна мурда ЕККУ/ДИАУБ белгилегендей бир түрдүүлүк жана ырааттуулук жетишпестиги улантылууда³³.

³² Бул цифра Борборшайлоокомдун 2007-жылдын 17-декабрындагы Интернет-сайтынан алынды (www.shailoo.gov.kg).

³³ ЕККУ/ДИАУБдун мурунку отчетторун кара: <http://www.osce.org/odihr-elections/15526.html>; ошондой эле «ЕККУ/ДИАУБ дун шайлоо жөнүндө кодекске баалоосун» кара, Варшава, 200-жылдын 6-июлу.: <http://www.osce.org/odihr-elections/13449.html>

Шайлоо күнүнө чейин БШКга кызыкдар болгон тараптардан бир катар арыздар түштү, бирок ЕККУ/ДИАУБ ШБМ катышкан учурда ушул арыздардын бири дагы комиссиялардын ачык отурумдарында каралган жок. Даттануулардын айрымдарына БШК төрагасынын, мүчөсүнүн же БШКнын кызматкерлеринин колу коюлган кат менен жооп беришти, ал эми бир катар арыздар Борбордук шайлооком тарабынан төмөн турган шайлоо комиссияларына жиберилди. Ошону менен бирге БШК коллегиялдуу орган болуп эсептелгендиктен жана ал түгүл даттанууларга жоопторду даярдоо боюнча иштерди жүргүзүүнү өзүнүн мүчөлөрүнө жана кызматкерлерине тапшырууга укуктуу экенине карабастан акыркы чечимди добуш берүү жолу менен БШК кабыл алууга тийиш.

Добуш берүүлөрдүн жыйынтыктары жөнүндө протоколго кол коюлгандан кийин да кызыкдар тарап жактан укукка жат аракет аныкталганда шайлоолордун натыйжаларын талашуунун мүмкүн эместигине алып келүүчү Шайлоо жөнүндө кодексстин айрым жоболору (46-берененин 7-пункту) кошумча проблемаларды жаратты. Негиздүү даттануу же арыз мурда тигил же бул адам протоколго тиешелүү эскертүүнү каалабагандыгы же киргизе албагандыгы менен четке кагылууга тийиш эмес. Бул жобо шайлоо процессинен укукка жат аракеттерди чыгарып салуу мүмкүндүгүн олуттуу азайтат же мыйзам бузуудан иштиктүү укуктук коргоодон ажыратат.

Соттордо шайлоо менен байланышкан бир катар иштер, анын ичинде талапкерлердин тизмесин каттоодон баш тартууга карат козголгон иштер каралды. Соттук угуулар ЕККУ/ДИАУБ ШБМдын байкоочуларынын катышуусунда жана мыйзамда белгиленген мөөнөттөрдө өттү. Эң эле белгилүү процесс Э.Байсалов катышкан окуя болду, мында Башкы прокуратура жана БШК бюллетендердин экинчи тиражын даярдоонун натыйжасында мамлекетке келтирилген зыян үчүн КСДПга каршы доо койду. Сот доогердин пайдасына чечим чыгарды жана БШКдан 20 миллиондон ашык сомду (болжол менен 400 000 евро) калыбына келтирүүгө КСДПга буйрук берди. Тартип бузууга айыпталганына байланыштуу Э.Байсаловдун күнөөсүн аныктоо боюнча териштирүү али аяктай элек. Айрым пикирлер боюнча айрым соттук чечимдер саясий жактан жүйөлөнгөн, бул 1990-жылдагы ЕККУнун Копенгаген документинин 2-параграфында белгиленген, укуктук мамлекетте мыйзамдын улуктугу принцибине карама каршы келет.

XIV. ДОБУШ БЕРҮҮ ЖАНА ДОБУШТАРДЫ ЭСЕПТӨӨ

Добуш берүү күнүндөгү кырдаал тынч болду, ал эми добуш берүү өлкөнүн бүткүл аймагы боюнча уюшкандыкта өттү. БШКнын расмий маалыматы боюнча Борборшайлооком ЕККУ/ДИАУБ ШБМна 18-декабрда берген маалыматка ылайык шайлоого келүү 73,86 пайызды түздү.

A. ДОБУШ БЕРҮҮ ЖОЛ-ЖОБОЛОРУ

ШБМнын байкоочулары бүткүл өлкө боюнча 88 шайлоо участкага ачууга катышты жана ачуу жол-жобосу алардын 89 пайызында сакталганына жакшы же абдан жакшы мүнөздөмө беришти. Байкоонун бардык учурларында добуш берүү башталаардын алдында стационардык урналар тиешелүү түрдө мөөр басып чапталган. Ошондой болсо да байкоочулар УШКнын барган участкаларынын 52 пайызында протоколдун бардык зарыл болгон саптары толтурулбагандыгын белгилешти. 40 пайыз учурда УШК 10-

Бул отчеттун англис тилиндеги версиясы жалгыз расмий документ болуп саналат

декабрдан кийинки мезгилде мөөнөтүнөн мурда шайлаган шайлоочулардын санын тиешелүү түрдө киргизген эмес, ал эми 30 пайыз учурда мыйзам талап кылгандай участкаларды ачуу жол-жоболорунун жүрүшүндө мөөнөтүнөн мурда шайлоо үчүн конвертер ачылган эмес. Участкалардын 21 пайызында ушул конверттерден алынган бюллетендер добуш берүү үчүн стационардык урналарга жайгаштырылган эмес, муну учурдагы талапка ылайык жасоо керек болучу. Шайлоо участкаларын ачууда ыйгарым укуктуу эмес адамдардын келүүсү болжол менен 24 пайыз учурларда белгиленди.

Добуш берүү процесси ШБМнын байкоочуларынын жакшы баасына арзыды жана барган шайлоо участкаларынын болжол менен 91 пайызында эң жакшы деген баага татыктуу болду. Байкоо жүргүзүүлөрдүн натыйжалары ошондой эле өлкөнүн региондоруна жараша ар башкача болду: түштүктөгү жана Бишкек шаарындагы шайлоо участкалары жалпысынан Чүй, Ысыккөл, Нарын жана Талас облустары менен салыштырганда начар деп мүнөздөлдү. Өзгөчө Ош шаарындагы абал начар болду, мында добуш берүү процесси байкоочулардын 32 пайызында начар же абдан начар деген баага арзыды. Түрдүү саясий партиялардан жергиликтүү байкоочулардын катышуусу добуш берүү үчүн бардык биз барган участкаларда бар экендиги белгиленди.

Добуш берүүнүн жүрүшүндө олуттуу көйгөйлөр, анын ичинде айрыкча Жалалабат жана Ош облустарында бюллетендерди ыргытып жиберүүнүн 18 учуру байкалды. Бишкекте Кыргыз улуттук университетинин имаратында жайгашкан шайлоо участкасында, анын ичинде ыйгарым укугу жок адамдардын бюллетендерди берүүсү менен байланышкан олуттуу тартип бузуу белгиленди. Шайлоочуларды автобус менен алып келүүнүн 22 уюштурулган учуру белгиленди. Биз барган шайлоо участкаларынын болжол менен 14 пайызында ыйгарым укугу жок адамдардын жүргөнү байкалды. Атайын курам менен шайлоочулардын манжаларын маркировкалоо добуш берүү үчүн участкалардын болжол менен 15 пайызында текшерилген жок жана тиешелүү түрдө жүргүзүлбөдү; мындай учурлар Ош облусунда өзгөчө көбүрөөк болду. Мыйзам боюнча жайгаштырууну талап кылган саясий партиялар жөнүндөгү маалыматтык плакаттар биз барган шайлоо участкаларынын үчтөн экисинен көбүрөөгүндө жок болуп чыкты.

Шайлоочулардын тизмелеринин сапаты да, алар менен иштөө ыкмасы да тынчсыздандырууну жаратты. Азайтып айтканда Бишкектеги эки сот адамдарга толуп чыкты – анын биринде миңге жакын адам чогулду, алар добуш берүүгө мүмкүндүк берүүчү соттун чечимин талап кылышты. Андан сырткары бир катар учурларда ШБМнын байкоочулары шайлоочулардын тизмелеринен бир түрдө кол коюлган учурларды байкашты. Мында болжол менен 10 пайыз учурда ШБМнын байкоочуларына шайлоочулардын тизмеси менен тааныштыруудан баш тартышты.

В. ДОБУШТАРДЫ ЭСЕПТӨӨ ЖОЛ-ЖОБОСУ

ШБМнын байкоочулары 33 пайыз учурда добуштарды эсептөөнү уюштурууну начар же өтө начар катары баалашып, ушул процесстин ачык-айкындуулугуна жат отчеттуулугуна карата доомат коюшту. Болжол менен 18 пайыз учурда биз барган шайлоо участкаларында добуштарды эсептөө алар жабылгандан кийин дароо эле башталган жок; алардын айрымдарында участкалар жабылгандан кийин 30 мүнөттөн ашык мезгилге кармалды.

Добуштарды эсептөө убагында белгиленген жол-жобону аткарууда олуттуу каталар байкалды, алардын ичинде УШКнын 23 пайызы жок кылынуучу бюллетендерди тиешелүү түрдө таңгактап жана мөөр басып чапташкан жок, ал эми УШКнын 13 пайызы алардын санын протоколго киргизген жок; 20 пайыз учурда пайдаланылбаган тизмеден чыгуу күбөлүктөрү (ТК) эсептелген жок, ал эми биз барган добуш берүү участкаларынын 27 пайызында бюллетендер берилген шайлоочулардын саны эсептелген жок. Байкоолордун 19 пайызында добуш берүү үчүн участкалардан сыртта добуш берүүдө пайдаланылган бюллетендердин саны аныкталган жок жана протоколго киргизилди. Болжол менен байкоолордун 20 пайызында протоколдор кол коюулардын алдында толук толтурулган жок. Андан башка протоколдордун болжол менен 16 пайызы сыялуу жазуу куралдары менен эмес толтурулду, биз барган шайлоо участкаларынын 14 пайызында байкоочулар шайлоочулардын тизмесиндеги, жыйынтыктардагы же протоколдордогу жазууларды атайылап эле жасалмалагандарын байкашты.

УШКнын 51 пайызы шайлоочулардын тизмесине кол коюлбаганы жана мөөр менен күбөлөндүрүлбөгөнү тынчсызданууну жаратат, ал эми шайлоо участкаларынын байкоо жүргүзүлгөн болжол менен 25 пайызында шайлоочулардын саны кошумча тизмеде такталбаган жана протоколго киргизилген. Шайлоочулар бюллетенге белги коюшкан болжол менен 54 пайыз байкоо эсептөөдө катышкандарга көрсөтүлгөн жок. Ыйгарым укугу жок адамдардын катышуусу болжол менен участкалардын 36 пайызында байкалды, аларга эсептөө учурунда байкоо жүргүзүлдү, ал эми болжол менен алардын 4 пайызы УШКнын иштерин жетектешкен адамдар болду. Болжол менен 12 пайыз учурда ШБМнын байкоочуларына байкоо жүргүзүү боюнча алардын иштерине тоскоолдук жүргүзүлдү, ал эми участкалардын 18 пайызында жыйынтыктар жөнүндө протоколдун расмий көчүрмөсү аны алуу үчүн кайрылгандардын эч кимисине берилген жок.

Болжол менен 19 пайыз учурда ШБМнын байкоочулары УШКдан жана РШКдан добуш берүүнүн натыйжалары жөнүндө протоколдорду берүүдө кечендетүү болгондугун белгилешти. Бир нече УШК РШКга жиберээрдin алдында жергиликтүү администрацияларга кайрылышты, бул болсо укуктук ченемдерге карама-каршы келет.

С. Шайлоолор боюнча материалдарды берүү жана натыйжаларды суммалоо жол-жоболору

Натыйжаларды суммалоого болжол менен РШКнын 40 пайызында байкоо жүргүзүлдү, ал процесс жалпы терс баа берүүгө арзыды. РШКнын жайларында болуу менен байкоочулар комиссиялардын ишинде ачык-айкындыктын жалпы жетишпестигин белгилешти. Натыйжаларды суммалоо көп учурда өзүнчө бөлмөлөрдө жүргүзүлдү, ал жерге байкоочулар жана партиялардын өкүлдөрү ар дайым эле кире алышкан жок. Кээде байкоочуларга ушул процеске байкоо жүргүзүүлөрүнө тоскоолдуктар жасалды, ал эми алты учурда байкоочуларды РШКнын жайына киргизбей коюшту.

Бир катар маселелер өзгөчө тынчсызданууну жаратты, анын ичинде ыйгарым укугу жок адамдардын 37 РШКнын жайларында жүрүшү болду, алардын ишине байкоо жүргүзүлдү, ошондой эле маалыматтар топтомго таблицага карандаш менен жазылды. Байкоо жүргүзүп жатышкан РШКнын жарымынан көбү УШКнын протоколунан топтомго таблицага маалыматты киргизишкен жок жана УШК өздөрүнүн протоколуна РШКнын жайында болуу менен, добуштарды эсептебестен өзгөртүүлөрдү киргизгени байкалды. Көптөгөн учурларда “ГАС Шайлоонун” жыйынтыктарын суммалоонун

Бул отчеттун англис тилиндеги версиясы жалгыз расмий документ болуп саналат

электрондук системасынын иштеши жана ага маалыматтарды киргизүү менен болгон проблемалар байкалды.

Борборшайлоокомдун деңгээлинде жыйынтыктоо процесси олуттуу карама-каршылыктар жана туура келишпестиктердин болушу менен кейишке салды, мында алдын ала жана акыркы натыйжалар өз учурунда тиешелүү түрдө жарыяланган жок.

XV . ШАЙЛООЛОРДУН НАТЫЙЖАЛАРЫН ЖАРЫЯЛОО ЖАНА ШАЙЛООЛОРДОН КИЙИНКИ ОКУЯЛАРДЫН ӨНУГҮШҮ

19-декабрда БШК партиялар тарабынан топтолгон добуш берүүлөрдүн суммасынын негизинде, шайлоо комиссияларынын 99,96 пайызынан келип түшкөн маалыматтарды иштетүүнүн жыйынтыктары боюнча шайлоолордун алдын ала натыйжаларын жарыялады. 20-декабрда БШК шайлоолордун акыркы жыйынтыктарын бекитүү жөнүндө токтом чыгарды (тиркемени кара). Бардык даттанууларды жана арыздарды кароо аяктаганда топтолгон добуштардын суммалары жана алынган мандаттардын саны боюнча акыркы натыйжалар жарыяланды. Ошону менен бирге шайлоолордун жыйынтыктарын аныктоодо олуттуу проблемалар жаралды жана туура келбестиктер байкалды.

Шайлоо болгон күнү БШК Интернеттеги өзүнүн сайтында саат 18:00дөн баштап ар бир эки саат сайын шайлоочулардын алдын ала маалыматтарды жайгаштырып турду жана кийинки күнү эртең мененкиге чейин шайлоочулардын келүүсү жана алдын ала жыйынтыктар боюнча такталган маалыматты БШК билдирген жок. Шайлоо участкалары боюнча бөлүнгөн, партиялар топтогон добуш берүүлөрдүн суммасы жөнүндөгү маалыматтар ЕККУ/ДИАУБ билдиргендей жарыяланбады.

Шайлоочулардын келүүсү жана партиялар топтогон добуш берүүлөрдүн суммасы боюнча алдын ала маалыматтар биринчи жолу БШК тараптан өзүнүн пресс-конференциясында 17-декабрда саат 09:00дө жарыяланды. Борборшайлооком жарыяланган маалыматтарга жараша Ош шаарында шайлоо күнү 18:00дөн баштап 20:00дө участок жабылганга чейин бир да адам добуш берген жок деп жыйынтык чыгарууга болот. Андан сырткары 17-декабрда саат 09:00гө карата шайлоочулардын келүүсүнүн келтирилген пайызы 71,93тү түзсө, бул көрсөткүч 20-декабрга карата 73,86 пайызга чейин өскөн.

БШК акыркы жыйынтыкты мамлекеттик «Эркин-тоо» гезитинин 20 жана 21-декабрдагы чыгарылышында жарыялаган жана парламентке шайланган депутаттардын аттарын атаган³⁴. Ошондой болсо да ушул жарыялоонун маалыматтарынын курамына акыркы натыйжаларды бекитүү жөнүндө БШКнын № 174 токтомуна үч тиркеме кирбей калган³⁵. БШКнын № 174 токтомунун Борборшайлооком тарабынан ЕККУ/ДИАУБ ШБМга жана шайлоолордогу башка кызыкдар тараптарга берилген редакциядагы тексти «Эркин-тоо» гезитине жарыяланган тексттен айырмаланган; экинчи пункттун тексти айырмаланган, ал эми үчүнчү жана төртүнчү пункттарынын орундары жана нумерациясы алмашып калган. Бул БШКнын токтомун сокто берген «Ата-Мекен» партиясы үчүн кыйынчылык жаратты, анткени партиянын даттануусу ал Борборшайлоокомго берген редакцияда БШКнын

³⁴ БШКнын №174 жана 175 токтомдору, экөө тең 2007-жылдын 20-декабрында чыккан.

³⁵ БШКнын акыркы натыйжалар жөнүндө протоколу, партиялардан тандалган талапкерлердин шайлоолордун жыйынтыктары жөнүндө билдирүүсү жана акыркы жыйынтыгы менен БШКнын топтомо таблицасы кирген жок.

№ 174 токтомуна негизденип түзүлгөн, ал сот болсо «Эркин-тоо» гезитине жарыяланган маалыматка шилтеме жасаган.

БШКнын үч мүчөсү шайлоолордун акыркы натыйжаларын бекитүү жөнүндө БШКнын токтомун кабыл алууга каршы добуш бергендигин белгилөө керек.

18 жана 20-декабрда ондогон жаштар БШКнын имаратынын алдында “Мен ишенбейм!” деген жазуусу бар А4 форматындагы баракчаларды колдоруна кармап, болуп өткөн шайлоолорго байланыштуу каршылык көрсөтүү акциясын өткөрүштү. Бул ишчаранын уюштуруучусу, жарандык коомдун активисти Төлөйкан Исмаилова жана 14 студент кармалды жана Бишкек шаардык кеңеши белгилеген митингдерди уюштуруу эрежелерин бузгандыгы жана милиция кызматкерлерине баш ийбегендиги үчүн күнөөлүү деп табылып, Биринчи май райондук сотунун токтомуна ылайык үч күнгө камакка алынды. Биринчи май райондук соту соттук угууну соттун имаратында эмес, каршылык көрсөтүүчүлөрдү милиция кызматкерлери алып келген Бишкек шаардык ички иштер башкармалыгынын кабыл алып бөлүштүрүүчү бөлмөсүндө жүргүзгөндүгүн белгилөө керек. Каршылык көрсөтүү акциясынын калган 11 катышуучусу күнөөлүү деп табылды жана аларга 1 000 сомго (болжол менен 20 евро) өлчөмдө администрациялык айып салынды.

Шайлоолордун жалпы жыйынтыктары Биринчи май райондук сотунда “Ата-Мекен” партиясы тарабынан талашка түштү, ал сот 25-декабрда партиянын пайдасына туура келбеген токтом чыгарды. Андан кийин “Ата-Мекен” бул чечимди Жогорку Сотко даттанды, ал акыркы инстанциядагы сот катары чыгып, Биринчи май сотунун токтомун күчүндө калтырды. “Демократия жана жарандык коом үчүн” коалициясы дагы Биринчи май сотуна айрым шайлоо участкалары боюнча натыйжалардын туура эмес болгондугуна даттанды, бирок анын даттануу арызы Борборшайлооком даттанууларды берүүнүн мыйзамда белгиленген мөөнөтү аяктагандыгы жөнүндө билдиргенине негизденип четке кагылды.

XVI. РЕКОМЕНДАЦИЯЛАР

Төмөндөгү рекомендациялар Кыргыз Республикасынын бийлигинин, саясий партияларын жана жарандык коомдун кароосуна аларга ЕККУнун жана демократиялык шайлоолордун башка эл аралык стандарттарынын чектеринде кабыл алынган милдеттерге ылайык шайлоолорду өткөрүү боюнча коюлган милдеттерге жетишүүгө көмөк көрсөтүү максатында киргизилет. Алардын айрымдары ЕККУ/ДИАУБ даярдаган мурдагы отчеттордо сунушталган, бирок али эске алынбай калууда.

D. УКУКТУК БАЗА

1. Парламенттик мандаттарды бөлүштүрүүдө белгиленген бардык тоскоолдуктарды катталган бүткүл шайлоочулардын санына жараша жарактуу деп табылган бюллетендердеги добуштардын жалпы санына карата эсептөө керек. Региондук деңгээлдеги чекти андан ары колдонуу принциптүү түрдө сунушталбайт, анткени парламенттеги өкүлчүлүктү олуттуу бурмалоого жана өкүлчүлүктүн пропорционалдуу системасынын маанисин бузууга алып келиши мүмкүн.
2. «бардыгына каршы» добуш берүү вариантын жоюу мүмкүнчүлүгүн кароо керек.

3. Улуттук азчылыктар жана жаштар үчүн жыныс белгиси боюнча квоталарды киргизүү оң таасир тийгизүүгө жөндөмдүү экендигине карабастан позитивдүү басмырлоонун мындай механизмдери атаандаштарды дисквалификациялоо үчүн колдонулууга тийиш эмес. Саясий партияларга ушул сыяктуу талаптарга ылайык келтирүү үчүн каттоого чейин өздөрүнүн талапкерлеринин тизмесине өзгөртүү киргизүү мүмкүнчүлүгү берилүүгө тийиш.
4. Саясий партиялардын тизмесин каттоо үчүн талапкерлердин минималдуу жеткиликтүү саны ЖӨНҮНДӨ талапты жоюу менен Шайлоолор ЖӨНҮНДӨ кодекске түзөтүүлөрдү киргизүү керек. Мындан тышкары Кодексти партияларга өздөрүнүн партиялык тизмелерине талапкерлерди көрсөтүү тартибин өз алдынча белгилөөгө уруксат бере тургандай оңдоо керек (бул сездерде өтөбү же кандайдыр бир башка ыкма менен болобу, анын мааниси жок).
5. Көз карандысыз талапкерлерге мамлекеттик орундарга талапкер болууга мүмкүндүк берүү менен шайлоолор ЖӨНҮНДӨ кодекске түзөтүү киргизүү керек, 1990-жылы ЕККУнун Копенгаген документинде каралган.
6. Бүткүл элдик добуш берүү аркылуу шайланган депутаттарга карата өзгөчө таасир тийгизүүгө партияларга мүмкүндүк берүү менен императивдүү мазмунда иш жүзүндө мандат толуктаган жобону алып салуу менен шайлоолор ЖӨНҮНДӨ кодекске түзөтүү киргизүү керек. Тийиштүү түрдө кызматка киришкен депутаттарга өздөрүнүн ыйгарым укуктарынын мөөнөтү бүткөнгө чейин аны ээлөөгө уруксат берилүүгө тийиш.
7. Парламентке талапкерлерге кодекске коюлган бардык талаптар, анын ичинде кош жарандуулукка жана жашаган жерине байланыштуу талаптар түздөн-түз баяндалууга жана курагы, жарандуулугу сыяктуу башка шарттар менен бирге топтоштурулууга тийиш.
8. Шайлоолор ЖӨНҮНДӨ кодекстен талапкер катары атаандашуу укугуна коюлуучу өзүн өзү актабаган чектөөлөрдү, анын ичинде ар кандай мурдагы алып салынбаган жана жоюлбаган соттолгондугунан улам мындай тыюу салууларды алып салуу менен кодекске түзөтүүлөрдү киргизүү керек. Оор кылмыш жасагандардан тышкары камактагылардын бардык категорияларын активдүү шайлоо укугунан ажыратуунун негиздүүлүгүн кароого кайрадан кайрылуу зарыл. Негизги укуктарга карата, анын ичинде шайланууга жана добуш берүү укугуна карата чектөөлөрдүн ар кандай түрүн белгилөөдө анын себебинин санкциясынын ар кандай ченеминин принцибин жетекчиликке алуу керек.
9. Талапкерди каттоодон баш тартуу атаандашуучу талапкерге мыйзам тарабынан коюлуучу негизги талаптар сакталбаган учурларда гана (жарандыгы, курагы, жашаган жери) жүргүзүлүүгө тийиш. Аралыктан алып салуунун мындай мүмкүнчүлүгү талапкерлердин тизмесин каттоо аяктаганга чейин гана болушу керек. Демократиялык шайлоо процессинин постулаттарынын бири шайлоо укугу элге таандык экендиги жана ал өзү талапкерлердин жөндөмү, чынчылдыгы жана моралдык жактан туруктуулугуна өздөрү баа берүүгө тийиш экендиги менен түшүндүрүлөт. Ошондуктан каттоодон баш тартуу мыкты талапкерди тандоодо шайлоочулардын эркиндигин негизсиз түрдө басмырлоо болуп эсептелет.

10. Сөз эркиндигин толугу менен урматтоону камсыздоо жана кыргыз жарандарынын, ошондой эле жарандык эмес калктын бардык категориялары өз пикирлерин билдиришин камсыздоо үчүн шайлоолор ЖӨНҮНДӨ кодекске түзөтүү киргизүү керек. Сөз эркиндигин басмырлоого алып келүүчү ар кандай жоболорду кайра кароо зарыл. Жарандардын уюмдарга мүчөлүгүнө карабастан алардын негизги жарандык жана саясий укуктарга ылайык келүү предметине үгүт жүргүзүүдө коюлуучу чектөөлөрдү көңүл коюп изилдөө керек
  11. Шайлоолор ЖӨНҮНДӨ кодекске сунушталып жаткан түзөтүүлөр кеңири коомчулуктун талкуусуна чыгарылууга тийиш.
  12. Ошондой эле Кыргызстандын Конституциясына жана өлкө өзүнө алган эл аралык милдеттенмелерге, колдонулушу шайлоо процессине жайылтыла турган башка мыйзамдарга ылайык келтирүү керек.
  13. БШКны шайлоо участоктору боюнча бөлүү менен шайлоолордун натыйжаларын өз учурунда жарыялоого милдеттендирүү менен шайлоолор жөнүндө кодекске түзөтүүлөрдү киргизүү зарыл.
  14. Сот системасына ишенимди кетирүүчү саясий иштердин практикасын токтотуу менен соттордун көз карандысыздыгын чыңдоо үчүн кошумча күч аракеттерди көрүү керек.
- Е. Шайлоо комиссияларынын иши
15. Боршайлоокомунун бардык заседаниеси ачык болууга тийиш. БШК ар бир заседаниенин өтүшү тууралуу жарыяны өздөрүнүн Интернет-баракчасында жана имаратынын кире беришинде өз учурунда жайгаштыруу сунушталат; мындай жарыя каралууга тийиш болгон бардык маселелер боюнча күн тартибин камтышы керек.
  16. Боршайлоокомдун бардык мүчөлөрү шайлоолор боюнча бардык материалдар менен таанышуу мүмкүндүгүнө ээ болууга тийиш. БШКнын буйруктары, токтомдору жана чечимдери кыска мөөнөттөрдө коомчулукка жеткиликтүү болууга тийиш.
  17. Боршайлоокомдун токтомдорунун көчүрмөлөрү БШКнын бардык мүчөлөрүнө, ошондой эле алар колдонула турган талапкерлерге жана партияларга өз учурунда берилиши керек. Бардык токтомдор БШКнын токтомдорун эсепке алуунун борбордоштурулган журналына түшүрүлүп, жалпы таанышып чыгуу үчүн берилүүгө тийиш.
  18. Төмөндө турган шайлоо комиссияларынын иштеринин көз карандысыздыгын камсыз кылуу керек. ОШК жана РШК мүмкүнчүлүккө жараша райондук жана облустук администрациялардын жайларынын имараттарынан тышкары жайгашуусу маанилүү.
  19. Шайлоо комиссияларынын мүчөлөрү жасалмалуулукту аныктоо абалында болушу үчүн шайлоо бюллетенин коргоо элементтери менен тааныш болушу керек. Андай болбогон учурда коргоонун мындай элементтеринин өз багыты жоголот.

Бул отчеттун англис тилиндеги версиясы жалгыз расмий документ болуп саналат

20. Шайлоо жана башка мыйзамдарды бузган шайлоо комиссиянын мүчөлөрү мыйзам алдында жоопкерчилик тартууга тийиш.

F. ШАЙЛООЧУЛАРДЫ КАТТОО

21. Шайлоочулардын тизмеси дайыма такталып жана жаңыланып турууга тийиш. Региондук жана жалпы улуттук деңгээлдерде мүмкүн болуучу бир нече ирет жазууларды, жазууда кетирилген каталарды же тизмелерде катталган шайлоочулардын ысымдарынын жоктугун аныктоо үчүн кылдат кайчылаш текшерүүлөрдү жүргүзүү керек. Өлкөнүн бүткүл аймагына бирдиктүү жана колдонулуучу шайлоочулардын тизмелерин түзүү жана текшерүү тартибин бекитүү керек.

22. Боршайлооком участкадук шайлоо комиссиялары шайлоочулар, шайлоонун катышуучулары жана жарандык коом жалпы таанышып чыгышы үчүн шайлоочулардын тизмелерин билүүнү камсыздашы үчүн жазуу жүзүндө буйрук бериши керек. Боршайлооком шайлоочуларга Интернет тармагынын жардамы аркылуу шайлоочулардын тизмесиндеги өздөрүнүн маалыматтарын текшерүү мүмкүнчүлүгүн берүү тууралуу маселени карап чыкса болор эле.

23. Кайталанган жазууларды аныктоо, көзү өтүп кеткен шайлоочулардын ысымдарын аныктоо жана шайлоочулардын миграцияларын жөнгө салуу предметине шайлоо «Шайлоо» МАСы ачык ревизиялоо чарасын көрүү керек.

24. Шайлоо комиссиялары жергиликтүү деңгээлдеги шайлоолор күнүндө добуш берүүнүн тартибинин маселелери боюнча шайлоочулар арасында түшүндүрүү иштерин жүргүзүшү керек. (Өткөн шайлоолордо мындай маалыматтардын жетишсиздиги көптөгөн шайлоочулар тизмедеги өздөрүнүн ысымдарынын болушун шайлоолор өткөн күнү аны кошумча түрдө киргизет деп ойлоо менен текшербей коюшуна алып келди, бул шайлоолор жөнүндө кодекстин мурдагы эски редакциясында да болгон).

25. Мыйзамдарда тийиштүү түрдө кабардар болуп, шайлоочулардын так тизмелерин даярдоону камсыз кылбаган кызмат адамдарына карата санкциялар белгиленүүгө жана тийиштүү механизмдердин аткарылышы камсыздалууга тийиш.

26. Жарандарды каттоонун ишенимдүү жана натыйжалуу системасын иштеп чыгуу мүмкүндүгү каралышы керек, ал шайлоочуларды каттоо үчүн негиз болуп саналат эле. Жарандык каттоону реформалоонун андан аркы прогресси шайлоочулардын тизмелеринин тууралыгына оң таасир тийгизмек. Ушул максатта анын чектеринде жарандарга тийиштүү үлгүдөгү инсандыгын тастыктоочу документтерди берүү боюнча улуттук кампания жүрүшү керек.

G. ШАЙЛОО АЛДЫНДАГЫ ҮГҮТ

27. Чогулуштардын эркиндигине укукту камсыз кылуучу конституциялык принциптер, ЕККУнун чектеринде кабыл алынган милдеттенмелер жана эл аралык стандарттар толугу менен сакталууга тийиш, ал эми мындай коюлган чектөө укугу аны ишке ашырууга байланыштуу ар кандай келип чыгуучу коркунучтар менен бирдей каралууга тийиш. Ушундай принциптерге жараша

Бишкек шаардык кеңешинин жогоруда эскертилген чечимин кайра карап чыгуу керек.

28. Талапкерлердин тизмесин каттоо ачык-айкын басмырлоосуз жана калыс өтүүгө тийиш. Партиялар ар кандай каталыктар жана кемчиликтер тууралуу дароо кабарлап, белгиленген мөөнөттөрдө түзөтүүлөрдү киргизүүгө убакыт бериши керек.
29. Шайлоолор ЖӨНҮНДӨ кодексте администрациялык ресурстарды кыянаттык менен пайдаланууларга санкциялар каралууга тийиш.
30. Мамлекеттик органдар шайлоо алдында үгүт жүргүзүүдө кысым көрсөтүүгө жана коркутуп-үркүтүүлөргө жол бербөөнүн гаранты катары чыгышы керек.

Н. ЖАЛПЫГА МААЛЫМДОО КАРАЖАТТАРЫ

31. Шайлоолор ЖӨНҮНДӨ кодекстин жакында кабыл алынган редакциясы аны чечмелөө чектелген мүнөздө болбосо шайлоо кампанияларын туура, калыс жана комплекстүү чагылдырууну камсыздоого жөндөмдүү. 30-берененин 9-пунктунда келтирилген так баяндамалар партиялар жана талапкерлер ЖӨНҮНДӨ комментарийлер, сын көз менен талдоолор менен бекемделип, шайлоочуларга туура жана толук маалымат берүүдө журналисттердин өз милдеттерин аткарууга жолтоо болбошу керек. Мындай баяндамалар ошондой эле маалымат берүүнү чектөө үчүн Боршайлооком тарабынан пайдаланылбашы керек.
32. Шайлоолор ЖӨНҮНДӨ кодекстин 32-беренесине үгүт жүргүзүүгө бөлүнгөн мөөнөттөгү ар бир күнгө (дем алыш күндү кошо алганда) кыйла көбүрөөк аудитория чогулган убакта (20:00дөн 22:00гө чейин) кеминде бир саат акысыз эфирдик убакыт бөлүүнү кароо керек. Аны көбүнчө партиялардын ортосундагы дебаттар үчүн пайдаланууга болот.
33. Мамлекеттик телерадиоберүүнү көз карандысыз коомдук берүү компаниясына өзгөртүп кайра түзүүнү тездетилген темп менен ишке ашыруу жана медиалык ӨЭУнун эксперттерин тартуу менен бүткөрүүнү ишке ашыруу керек.

И. ДАТТАНУУЛАРДЫ ЖАНА АРЫЗДАРДЫ КАРОО

34. Бардык деңгээлдердеги шайлоо комиссиялар, анын ичинде Боршайлооком алынган даттанууларды карап чыгып, алар боюнча ачык жана коллегиялдуу ыкмалар менен расмий чечим чыгарышы керек. Комиссиялардын айрым мүчөлөрү жана анын кызматкерлери чечимдер сөзсүз түрдө күчүнө кириш үчүн даттанууларды угуу боюнча даярдык иштерине тартылышы мүмкүн болсо да, жалпысынан иштөөчү орган катары тиешелүү комиссиялар тарабынан кабыл алынууга тийиш.
35. Боршайлооком түшкөн даттануулар менен арыздарды эсепке алуу журналын дайыма жаңылап жана шайлоолордун катышуучуларын, байкоочуларды жана шайлоочуларды изилдөө үчүн сунуштарды берип турушу керек. Коомчулукка даттануулар менен арыздардын толук тексти менен таанышуу мүмкүнчүлүгү берилүүгө тийиш.

J. ЖЕРГИЛИКТҮҮ ЖАНА ЭЛ АРАЛЫК БАЙКООЧУЛАР

36. Шайлоолор ЖӨНҮНДӨ кодекске добуш берүүчү участкактордо эркин жүрүү жана шайлоо процессинин бардык стадияларына байкоо жүргүзүү боюнча байкоочулардын укуктары ачык жазылышы керек.

37. Бардык атаандашуучу талапкерлер жана аккредитацияланган байкоочулар ага болгон ишенимди бекемдөө жана кыйла ачык-айкын болушу үчүн бюллетендерди даярдоо процесси менен таанышуу мүмкүнчүлүгүнө ээ болушу зарыл. Аны ишке ашыруу тартиби Боршайлооком тарабынан так регламенттелип жана бардык кызыккан тараптарга жеткирилүүгө тийиш.

K. АЯЛДАРДЫН КАТЫШУУСУ

38. Партиялар өздөрүнүн структураларынын курамына аялдардын катышуусу үчүн шарттарды жакшыртышы керек.

39. Партиялык тизмелердеги аялдардын орду талапкерлерди каттоону жоюу же өздөрүнүн талапкерлигин алып салууга байланыштуу өзгөртүүлөргө дуушар болбоого тийиш.

40. Шайлоо процессине аялдардын катышуусун активдештирүү жана жетекчи кызматтарда алардын өкүлчүлүгүн кеңейтүүгө боло тургандай маселени көңүл коюп изилдөө зарыл.

L. УЛУТТУК АЗЧЫЛЫКТАРДЫН КАТЫШУУСУ

41. Шайлоо мыйзамдарына түзөтүүлөрдү киргизүүдө улуттук азчылыктар менен аларга тийиштүү маселелер боюнча мүмкүн болушунча бийликтер консультацияларды өткөрүшү керек. Шайлануучу органдарда улуттук азчылыктардын натыйжалуу өкүлчүлүгүн камсыздоо үчүн «Шайлоо процессине улуттук азчылыктардын катышуусуна көмөктөшүүчү ЕККУ/ДИАУБдун рекомендациялары» жана улуттук азчылыктардын иштери боюнча ЕККУнун Жогорку комиссарынын тапшырмасы боюнча иштелип чыккан «Коомдук – саясий турмушта улуттук азчылыктардын натыйжалуу катышуусу ЖӨНҮНДӨ» Лунд рекомендацияларын» эске алуу керек

M. ДОБУШ БЕРҮҮ ЖОЛ-ЖОБОЛОРУ

42. УШКнын, ошондой эле РШК жана ОШКнын мүчөлөрү добуштарды саноо жана протоколдорду түзүү боюнча атайын даярдыктан өтүшү керек. Актай протоколдорду тапшыруу жана аларды өчүп калуучу жазма нерселер менен толтурууга тыюу салынат жана мыйзам боюнча жооп берет.

ТИРКЕМЕ: ШАЙЛООЛОРДУН РАСМИЙ ЖЫЙЫНТЫКТАРЫ ³⁶

1	Добуш берүү бүткөн учурга карата негизги тизмеге киргизилген шайлоочулардын саны	2 6 9 4 3 6 6
1a	Кошумча тизмеге киргизилген шайлоочулардын саны	0 0 5 9 3 6 1
2	Участоктук шайлоо комиссиялары алган шайлоо бюллетендеринин саны	2 7 0 4 5 5 3
3	Мөөнөтүнөн мурда добуш берүүчү шайлоочуларга берилген шайлоо бюллетендеринин саны	0 0 1 2 6 0 5
4	Добуш берүү күнүндө добуш берүүчү жайларда шайлоочуларга берилген шайлоо бюллетендеринин саны	1 9 7 1 2 9 3
5	Добуш берүү күнүндө добуш берүүчү жайлардан тышкары добуш беришкен шайлоочуларга берилген шайлоо бюллетендеринин саны	0 0 5 0 0 6 3
6	Шайлоолорго катышкан шайлоочулардын жалпы саны	2 0 3 3 9 6 1
7	Жоюлган шайлоо бюллетендеринин саны	0 6 7 0 2 6 2
8	Добуш берүү үчүн көчмө яүиктерге салынган шайлоо бюллетендеринин саны	0 0 5 0 0 6 1
9	Добуш берүү үчүн туруктуу яүиктерге салынган шайлоо бюллетендеринин саны	1 9 8 3 7 8 7
10	Жарактуу шайлоо бюллетендеринин саны	2 0 1 7 3 8 2
11	Жараксыз шайлоо бюллетендеринин саны	0 0 1 6 4 6 6
12	Добуш берүүгө катышкан шайлоочулардын саны	2 0 3 3 8 4 8
13	Саясий партиялардын аталышы (шайлоо бюллетенинде көрсөтүлгөн тартипте)	Талапкерлердин тизмесинен ар бири үчүн берилген добуштар
1	Ата-Мекен	0 2 2 8 1 2 5
2	Эркиндик	0 0 2 5 7 5 3
3	Жаңы күч	0 0 0 5 8 2 3
4	Туран	0 0 5 5 6 2 8
5	Ар-Намыс	0 0 4 4 0 4 8
6	КСДП	0 1 8 8 5 8 5
7	ЭрК	0 0 2 8 3 1 5
8	Эл үнү	0 0 1 2 0 7 4
9	Аалам	0 0 1 3 5 0 3
10	Асаба	0 0 2 3 4 5 9
11	Ак Жол	1 2 4 5 3 3 1
12	ККП	0 1 4 0 2 5 8
14	«Талапкерлердин бардык тизмесине каршы» позициясы үчүн берилген шайлоочулардын добуштарынын саны	0 0 0 6 4 8 1
15	Участоктук шайлоо комиссиясы алган шайлоодогу добуш берүү үчүн аныктоочу күбөлүктөрдүн саны	0 0 3 7 7 6 8
15a	Добуш берүү күнүнө чейин шайлоо участогунда шайлоочуларга участоктук шайлоо комиссиясы берген, шайлоого добуш берүү үчүн аныктоочу күбөлүктөрдүн саны	0 0 0 5 1 0 0

³⁶ Бул жыйынтык протоколунун кагаз жүзүндөгү көчүрмөсү Боршайлооком тарабынан 2007-жылдын 21-декабрында ЕККУ/ДИАУБ ШБМна берилген.

Бул отчеттун англис тилиндеги версиясы жалгыз расмий документ болуп саналат

15б	Шайлоо участогунда аныктоочу күбөлүктөр боюнча добуш берген шайлоочулардын саны	0 0 0 4 8 8 3
15в	Шайлоо участогунда пайдаланылбаган (жоюлган) аныктоочу күбөлүктөрдүн саны	0 0 3 2 2 7 5
16	Жоголгон шайлоо бюллетендеринин саны	0 0 0 0 3 8 8
17	Алынган шайлоо бюллетендеринин санынан ашкан шайлоо бюллетендеринин саны	0 0 0 0 0 0 0
18	Шайланган депутаттардын аты-жөнү. ³⁷	

19	КР БШКсында ШКнын 77-беренесинин негизинде саясий партиялар алган депутаттык мандаттарды төмөнкүдөй бөлүштүрүү аныкталган :	
	Саясий партиялардын аталышы	Депутаттык мандаттардын саны
1	КСДП	11
2	Ак Жол	71
3	Кыргызстан коммунисттер партиясы (ККП)	8

Бул акыркы жыйынтыктар жарыяланганга чейин Боршайлооком партиялар топтогон добуштардын алдын ала суммасын көрсөткөн, аларга ылайык анын чындыгы шектенүүнү пайда кылган, бул 2-таблицада келтирилет. Сүйлөшүүнүн жүрүшүндө Боршайлооком мындай жагдайга негиздүү түшүндүрүүлөрдү бере алган жок. Жогоркудай дал келбөөлөр төмөнкүлөрдөн улам келип чыккан:

- акырында калган шайлоо участогундагы жыйынтыктарга кошуп жазуулар болгон:

(а) акыркы шайлоо участогу боюнча маалыматтар кошулуп жазылганга чейинки алардын жалпы суммасы менен салыштыруу боюнча бир катар партиялар топтогон добуштардын саны аз болгондугу жөнүндө билдирилген. Бул этапта «Ак Жол» партиясынын 49 661 добушу «жоготууга учурагандыгы» көңүл бурууга арзыйт,

(б) акыркы шайлоо участогу калганда партиялар алган добуштардын жалпы санын кошкондон кийин маалыматтарды санагандан кийин алардын жалпы натыйжасы 2235 шайлоо участогунан КСДП өз көрсөткүчүн 47551 добушка жакшырткан, бул КСДПга жалпы өлкө боюнча беш пайызтик чекти анча чоң эмес запасы менен жоюуга мүмкүндүк берген. Ушуга байланыштуу Квга ылайык бир шайлоо участогуна туура келүүчү шайлоочулардын максималдуу жол берүүчүнүн саны 2500 адамдан ашпоого тийиш.

- 2134 участок боюнча аралык жыйынтыктарга 101 шайлоо участогунан суммардык маалыматтарды кошкондон кийин ККП үчүн добуштардын саны дээрлик эки эсеге көбөйүп 65 285ке өскөн. Бул ККПга өз көрсөткүчүн 3кө пайызтен жалпы өлкө боюнча беш пайызтик чектен бир аз ашууга мүмкүндүк берүүчү деңгээлге чейин жеткирди.

³⁷ Шайланган депутаттардын толук тизмеси менен www.shailoo.gov.kg сайтында таанышууга болот.

Бул отчеттун англис тилиндеги версиясы жалгыз расмий документ болуп саналат

2-таблица

Боршайлооком тарабынан элге жарыялоо мезгили	2236 участогунун 2134нөн (95,44%) маалыматтарды кошкондон кийин, 17-декабрь, 15:07:	2236 участогунун 2235инен (99,96%) маалыматтарды кошкондон кийин, 19-декабрь, 09:48:	БШКнын 20-декабрындагы токтому менен бекитилген, 1-таблицага ылайык расмий түрдөгү акыркы жыйынтыктар:
<u>Партиялар</u>	<u>Добуштардын саны</u>		
Ак Жол	1 260 810	1 294 992	1 245 331
Ата-Мекен	224 590	228 319	228 125
КСДП	109 676	141 034	188 585
ККП	73 830	139 115	140 258
Туран	51 996	55 651	55 628
Ар-Намыс	39 091	44 206	44 048
ЭрК	24 561	28 315	28 315
Асаба	24 087	25 950	23 459
Эркиндик	23 074	23 464	25 753
Аалам	12 474	13 520	13 503
Эл үнү	11 688	11 888	12 074
Жаңы күч	5 661	5 872	5 823
Бардыгына каршы	7 724	6 398	6 481

ЕККУ/ДИАУБ жөнүндө маалымат

Демократиялык институттар жана адам укуктары боюнча бюро (ЕККУ/ДИАУБ) мүчө-мамлекеттерге «адам укуктарын жана негизги эркиндиктерин толук урматтоону камсыздоого, мыйзам үстөмдүгүн сактоого, демократиялык принциптерди колдоого, демократиялык институттарды курууга, бекемдөөгө жана коргоого, ошондой эле бүткүл коомдун масштабында чыдамдуулукту өнүктүрүүгө» көмөк көрсөтүүгө багытталган. (Документ Хельсинки саммитинин документтери, 1992-жыл). Бул ЕККУнун адамзаттык өлчөмү болуп саналат.

Варшавада (Польша) жайгашкан ЕККУ/ДИАУБ «Эркин шайлоолор боюнча бюро» деген аталыш менен 1990-жылы Париж саммитинде негизделип жана өз ишин 1991-жылдын май айында баштаган, бир жыл өткөн соң Бюронун аталышы анын мандатынын кеңейишине байланыштуу өзгөрүп, ага адам укуктары жана демократташтыруу кирген. Бүгүнкү күндө Бюронун штатында 130дан ашуун адистер бар.

ЕККУ/ДИАУБ **шайлоолорго байкоо** жүргүзүү жагынан Европадагы алдыңкы уюм болуп саналат, жыл сайын Бюро демократиялык шайлоолорду өткөрүү жана улуттук мыйзамдар боюнча ЕККУнун чектериндеги милдеттенмелер башка эл аралык стандарттарга ылайык келүү предметине ЕККУ регионундагы шайлоолорго баа берүү үчүн миндеген байкоочуларды жиберүүнү уюштурат жана координациялайт. Анын уникалдуу методикасы шайлоо процессинин бардык жагдайларын тереңдетилген талдоо жүргүзүүгө мүмкүндүк берет. Көмөк көрсөтүү боюнча долбоорлорду ишке ашыруу аркылуу ЕККУ/ДИАУБ катышуучу мамлекеттерге шайлоо инфраструктурасын жакшыртууга жардамдашат.

Демократташтыруу боюнча бюронун ишмердиги төмөнкүдөй тармактарды камтыйт: мыйзамдын үстөмдүгү, мыйзамдар, демократиялык башкаруу, миграция жана эркин жүрүү жана гендердик теңчилик чөйрөсүндө колдоо көрсөтүү. Жыл сайын ЕККУ/ДИАУБ демократиялык структураларды өнүктүрүү боюнча бир катар максаттуу программаларды ишке ашырат.

ЕККУ/ДИАУБ, катышуучу мамлекеттерге алар ЕККУнун адамзаттык өлчөм жагында кабыл алынган адам укуктарын жана негизги эркиндиктерин бекемдөө жана коргоо боюнча алардын милдеттенмелерин аткарууга көмөк көрсөтөт. Буга кызматташтыкты стимулдоо, потенциалды өнүктүрүү максатында өнөктөрдүн кеңири чөйрөсү менен биргелешкен иштин аркасында жетишилет жана терроризмге каршы күрөшүү шарттарында адам укуктарын сактоо, жаш адамдарды сатуу курмандыктарынын укуктарын коргоону күчөтүү, адам укуктары жагында окутуу жана даярдоо, адам укуктарын сактоого мониторинг жүргүзүү жана отчет түзүү, ошондой эле аялдардын укуктары жана алардын коопсуздугу сыяктуу тематикалык тармактарда тажрыйба бөлүшөт.

Чыдамкайлык үчүн жана басмырлоого каршы күрөшүүнүн чектеринде ЕККУ/ДИАУБ катышуучу-мамлекеттерге жек көрүүнүн негизинде кылмыштарга, расизмдин чыгышына, ксенофобияга, антисемитизмге жана башкаларга каршы күрөштү активдештирүүгө колдоо көрсөтөт. Чыдамдуулукту жана басмырлабаган мамилени камсыздоо боюнча ЕККУ/ДИАУБдун ишмердиги төмөнкүдөй тармактарга топтоштурулган: мыйзамдар, мыйзамдарды аткарууга ылайык келтирүү боюнча

Бул отчеттун англис тилиндеги версиясы жалгыз расмий документ болуп саналат

окутуу, мониторинг жүргүзүү, отчетторду даярдоо жана жек көрүүнүн негизинде кылмыштарга жана чыр-чатактарга жооп берүү реакциясын жөнгө салуу, ошондой эле чыдамкайлыкты, урматтоону жана өз ара түшүнүүнү кубаттоо боюнча агартуу иш-чаралары.

ЕККУ/ДИАУБ катышуучу мамлекеттерге **рома жана синти** элдүүлүк жагындагы алардын саясатынын маселелери боюнча консультация берет. Бюро рома жана синти коомдоштугунун потенциалын жана өз ара аракетин өнүктүрүүгө, рома жана синти өкүлдөрү бийлик органдарына катышуусуна көмөктөшөт.

ДИАУБдун бардык иш-чаралары ЕККУга катышуучу мамлекеттер, ЕККУ институттары жана талаа миссиялары, ошондой эле башка эл аралык уюмдар менен тыгыз координацияда жана кызматташтыкта жүргүзүлөт.

Интернет тармагындагы ДИАУБ сайтынан кошумча маалыматтарды алууга болот (www.osce.org/odihr).